ڕەهەندی ئاوازی شیعریی لە گوتاری ڕەخنەی شیعریدا (کرمانجی خواروو ١٩٢٠-١٩٧٠)
ئەم توێژینەوەیە بەشێکە لە تێزی دکتۆرا

پ.د. دڵشاد علی محمد [١]، م.ی. ئاسۆ عومەر مستەفا [٢]
١ بەشی کوردی / کۆلێژی زمان/ زانکۆی سلێمانی
٢ بەشی کوردی /کۆلێژی پەروەردە و زمان/زانکۆی چەرموو، خوێندکاری دکتۆرا
dilshad.mohamad@univsul.edu.iq, aso.omar@charmouniversity.org

پوختەی توێژینەوەکە

توێژینەوەکەمان بەناونیشانی (ڕەهەندی ئاوازی شیعریی لە گوتاری ڕەخنەی شیعریدا -کرمانجی خواروو ١٩٢٠-١٩٧٠)یە، هەوڵ دەدات لە ڕوانگەی ئاوازی شیعرییەوە توێژینەوە لەو گوتارانەی ڕەخنەی شیعری لە ئەدەبی کوردی بکات، کە لەماوەی نێوان (١٩٢٠-١٩٧٠) بە شێوەزاری کرمانجی خواروو نووسراون، چونکە ئاوازی شیعریی بنەمایەکی سەرەکی ئیستاتیکی شیعرە و نووسەرانی کورد بە پێویستیان زانیوە گۆڕانکاری لەم بنەمایەدا بکرێت و ئاوازێکی نوێ کەلەگەڵ گیانی سەردەمدا بگونجێت جێگەی بگرێتەوە

توێژینەوەکەمان لە دووبەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم (ڕەهەندی ئاوازی شیعریی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا) تیشك دەخاتە سەر ئەو گوتارانەی کە لە ڕوانگەی ئاوازی شیعرییەوە گفتوگۆی شیعرییان کردووە. بەشی دووەم (ڕەهەندی ئاوازی شیعریی لە کتێبە ئەدەبییەکاندا) توێژینەوە لەبیروڕای نووسەرانی ئەدەبی کوردی دەکات، کە لە گۆشەنیگای ئاوازی شیعرییەوە لە شیعر دواون.

ئەنجامەکانیش لە کۆتاییدا بە چەند خاڵێك خراوەتەڕوو

ملخص البحث

بحثنا بعنوان (بعد موسيقى الشعري في خطاب النقد الشعري (كرمانج شمالي ١٩٢٠-١٩٧٠) الذي يحاول من منطلق موسيقي الشعري أن يبحث في خطاب النقد الشعري في الأدب الكوردي في فترة ما بين (١٩٢٠-١٩٧٠)، لأن موسيقى الشعري ركن أساسي لأستاطيقا الشعر. و كتاب الكورد يرون أنه من اللازم التغير في هذا الأساس و يحل محله موسيقى جديد حيث ينسجم مع روح العصر.

بحثنا يتكون من قسمين : القسم الاول: (بعد موسيقى الشعري فى الجرائد و المجلات) يتناول خطابات الموسيقى الشعرية التى كتبت في هذه الفترة في الجرائد و المجلات. القسم الثاني: (بعد موسيقى الشعري فى الكتب الأدبية) يبحث في خطابات الموسيقى الشعرية التي كتبت في الكتب الأدبية في هذه الفترة. و في ختام البحث تم عرض النتائج في عدة نقاط.

Research Abstract

Our research under the titile of (dimension of poetical tone the discourse poetical criticism in southren Kurmanji 1920_1970). It will try to study those discourses of critical poetry in Kurdish literature, in term dimension of poetical tone in the period between (1920-1970) that had written in Southern kurdish dialect. Because poetical tone is a main basis of aesthetic poetry and kurdish writers thought that it is needed to change this basis and they thought that a new tone is needed in this period. Our research consists of two chapters, the first part (dimension of poetical tone in the newspapers and journals), it focuses on those discourses that in term of tonal poetry discusses poetry. The second part (dimension of poetical tone in the literary books) it study the view of kurdish writers of Kurdish literature that in the viewpoint of poetical tone discusses the poetry.

پێشەکی:

توێژینەوەکەمان بەناونیشـانی (ڕەهەندی ئاوازی شـیعریی لە گوتاری ڕەخنەی شـیعریدا - کرمانجی خواروو ١٩٢٠-١٩٧٠)یە، هەوڵدەدەین لە ڕوانگەی ئاوازی شـیعرییەوە توێژینەوە لەو گوتارانەی ڕەخنەی شـیعری لە ئەدەبی کوردی بکەین، کە لەماوەی نێوان (١٩٢٠-١٩٧٠) بە شـێوەزاری کرمانجی خواروو نووسـراون، ئەمەش لەبەرئەوەی نووسـەرانی کورد لەو ماوەیەدا گفتوگۆیەکی زۆری ئاوازی شـیعرییان کردووە، چونکە ئەو ماوەیە؛ ماوەی نوێبوونەوەی شـیعری کوردییە و نووسـەرانیش هەوڵیانداوە بیروڕای خۆیان دەربارەی ئاوازی شـیعریی و کێشـی عەرووز و کێشـی پەنجەی خۆماڵی و یەکێتی سەروا و سەروای هەمەڕەنگ و ئاوازی ناوەوەی شیعر بخەنەڕوو، تا بنوانن لەم ڕێگەیەوە بەرچاوی شـاعیران ڕوونبکەنەوە و هانی شـاعیران بدەن بۆ بەکارهێنانی ئاوازێکی نوێ کە لەگەڵ گیانی سـەردەمدا بگونجێت. ئێمەش زۆر بەوردی ئەو بیروبۆچوونانەمان خستووەتەڕوو، کە لە گۆشـەنیگای ئاوازی شیعرییەوە ڕەخنەی شیعرییان نووسـیوە و بە بنەمای سـەرەکی ئیسـتاتیکای شـیعریان داناوە، تاووتوێمان کردوون و بەوردی بیروبۆچوونەکانمان ڕوونکردووەتەوە و بۆچوونی خۆشمان دەربارەیان خستووەتەڕوو.

توێژینەوەکەمان لە دووبەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم (ڕەهەندی ئاوازی شیعریی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا) تیشك دەخاتە سەر ئەو گوتارانەی کە لە ڕوانگەی ئاوازی شیعرییەوە تاووتوێی شیعرییان کردووە. بەشـی دووەم (ڕەهەندی ئاوازی شـیعریی لە کتێبە ئەدەبییەکاندا) توێژینەوە لەبیروڕای نووسـەرانی ئەدەبی کوردی دەکات، کە لە گۆشـەنیگای ئاوازی شیعرییەوە لە شیعر دواون.

ئەنجامەکانیش لە کۆتاییدا بە چەند خاڵێك خراوەتەڕوو، لەگەڵ لیسـتی سـەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی.

کلیلە وشە: ئاوازی شیعریی، کێشی عەرووز، کێشی پەنجەی خۆماڵی، یەکێتی سەروا، سەروای هەمەڕەنگ، ئاوازی ناوەوەی شیعر.

بەشی یەکەم: ڕەهەندی ئاوازی شیعریی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا

ئاوازی شیعر یەکێکە لە ڕەگەزە بنەڕەتییەکانی پێکهێنانی ئیستاتیکای شیعر، چونکە شیعر هەمیشە پەیوەست بووە بە ئاهەنگ و هەڵپەڕکێ و سـەماوە و ئەم جووڵانەش هەمیشـە پێویسـتی بە ئاوازێك بووە بۆ ئەوەی بەشـێوەیەکی ڕێکخراو ئەنجام بدرێن، هەر بۆیە شـیعر هەر لەسـەرەتای پەیدابوونییەوە پەیوەندییەکی پتەوی لەگەڵ مۆسـیقادا هەبووە و وەکو بنەمایەکی سـەرەکی و گرنگ بەدرێژایی مێژوو لەگەڵیدا هاتووە. ئاوازی شـیعر یەکێك لەو لایەنە

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

کاریگەرانەیە، کە وایکردووە مرۆڤ زۆر بە تامەزرۆییەوە پێشـوازی لەشـیعر بکەن و چێژی ڕۆحی لێ وەرگرن، گرنگی پێبدەن و لەبەری بکەن و نەوە دوای نەوە بۆ یەکی بگێڕنەوە و تێکەڵ بە ئاین و سرووتە ئایینییەکانیشی بکەن.

مرۆڤ پەیوەندییەکی ڕوحی لەگەڵ ئاوازدا هەیە و ئاواز تێکەڵ بە هەسـت و هۆشـی دەبێت و کاریگەری لەسـەر دادەنێت و چێژی پێ دەبەخشـێت، مرۆڤ هەر لە سـەرەتاکانی دەربڕینە ئەدەبییەکانیدا بەتایبەتی لە شـیعردا ئاوازی وەك بنەمایەکی سـەرەکی دەقەکەی بەکارهێناوە، شـیعری هەموو گەلانیش ئاوازی تایبەت بەخۆیان هەیە و شـیعری هیچ میللەتێك بێ مۆسـیقا نییە. ئاوازی شـیعریش ((هەر شـتێکە لە شـیعردا کە تایبەتمەندی دەنگی هەبێ و خاوەن کاریگەری ئیسـتاتیکی یان گوزارشـتی بێت))(علی یونس،١٩٨٥، ص٦) بە درێژایی مێژوو پەیوەندییەکی پتەو لەنێوان ئاواز و شـیعردا هەبووە، ئەم ((پێوەندی نێوان ئاواز و هۆنراوەیە، یەکێك بووە لە تێڕوانیینە ڕەخنەییە دێرینەکان و کـەم و زۆر لـە بـەرهـەمی ڕەخنـەگرانـدا ڕەنگی داوەتـەوە، دیـارترین هۆی ئـەم گرنگی پێدانـەش لـەوەدا بووە، کـە هەردووکیان سـەر بەو چەشنە هونەرەن، کە بە هونەرە دەنگییەکان ناو دەبرێن، تەنانەت لەگەڵ پێناسـەکردنی ئاوازدا، دەسـتنیشـانی چەمکە وێژەییەکەشـی دەکرێت و بەو نەغمانەی دادەنێین کە ئەدیبان و بەتایبەتی شـاعیران لە هۆنراوەکانیاندا پێکی دەهێنن و دەیکەنە ڕەگەزێکی سـەرەکی بنیاتی بەرهەمەکانیان و شـاکاری هونەری پێ ئەنجام دەدەن))(دڵشـاد عەلی، ١٩٩٨، ل٨٦) ئەگەرچی شـیعر بەپێی کات و سـەردەم و شـوێن و کەسـەکان گۆڕانی بەسـەردا هاتووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەمیشە ئاواز ڕەگەزێکی سەرەکی شیعر بووە و لەگەڵ نوێبوونەوەی شیعردا ئاوازیش نوێبووەتەوە و ڕۆڵی ئیسـتاتیکی خۆی لە شـیعردا بەرجەسـتە کردووە، هەرئەمەش وایکردووە زۆربەی نووسـەر و ڕەخنەگران باسی گرنگی و ڕۆڵی ئاواز بکەن و بەگشتی ئەوەیان ڕوونکردووەتەوە کە ((ئەگەر مۆسیقا و ئاهەنگی ڕستە و وشـە و بڕگە و هەنگاوەکانی لە شیعر دەربێنین، سـەرەنجام شیعرەکە لە شیعرێتی دەکەوێ، لە شتێکی ڕەق و تەق بەولاوە هیچی تری لێ نامێنێتەوە))(شێرکۆ بێکەس، ٢٠٠١، ل١٢١) نووسەران و ڕەخنەگران هەر لە کۆنەوە باسی شیعر و ئاوازی شیعریان کردووە و وەکو ڕەگەزێکی بنەرەتی شیعر باسیان کردووە. لە ئەدەبی کوردیشـدا نووسـەرانی کورد گرنگیان بە ئاوازی شـیعر داوە و هەر یەکەیان لە گۆشـەنیگای خۆیەوە هەوڵی داوە قسـەی لەسـەر بکات. بیروڕاکانی خۆی دەربارەی دەربڕێت، تایبەتمەندی و بنەما و پێکهاتەکەی ڕوونبکاتەوە.

یەکەمین کەس باسـی ئاوازی شـیعری کردبێت لە ئەدەبی کوردیدا (شـێخ نوری شـێخ سـاڵح)ە، لە زنجیرە گوتاری (ئەدەبیات)دا باسی کێش و سەروای کردووە و بە بنەمای سەرەکی شیعری داناوە. نووسەر بڕوای وایە هەر دەقێک بۆ ئەوەی ببێت بە شیعر پێویستە پابەندی کێش و سـەروا بێت، هەربۆیە بەمجۆرە پێناسـەی شیعر دەکات ((نەزم بە ئەو تەرزی بیانە ئەلین کە مزین بی بە وەزن و قافیە))(شـێخ نوری شـێخ سـاڵح، ١٩٢٦، ل٢) لێرەدا نووسـەر کێش و سـەروا بە بنەمای سـەرەکی شـیعر دادەنێت، هەروەها کێش و سـەروا بە تەنها خاڵی جیاکەرەوەی نێوان شـیعر و پەخشـانیش دادەنێت و ئەوە ڕوون دەکاتەوە، کە هەر دەقێک پابەندی کێش و سەوا بوو؛ ئەوە شیعرە، ئەگەر کێش و سەرواشی تیا نەبوو؛ ئەوا دەبێتە پەخشـان، وەک دەڵێ: ((ئاسـاری مەنسـورە بە ئەو مکالمات و محاوراتە علی العادیە ئەلین کە لە بینی خۆماندا ئیسـتعمالی ئەکەین و لە هومومانەوە معلومە. ئاسـاری مەنزومەش ئەوەبو کە مقید بی بە قیودی وەزن و قافیەوە)) (شێخ نوری شێخ ساڵح، ١٩٢٦، ل٢) بەمجۆرە نووسـەر شیعر و پەخشان لە یەکتری جیا دەکاتەوە و کێش و سـەرواش دەکاتە خاڵی جیاکەرەوەی نێوانیان. هەروەها نووسـەر جەخت لەوەش دەکاتەوە، کە کێش و سـەروا ئاوازی شـیعر پێک دەهێنن، ئەم ئاوازەش دەبێتە ڕەگەزی سـەرەکی پێکهێنانی ئیسـتاتیکای شـیعرەکە، وەک دەڵێ: ((ماهیت حقیقتەی وزن و قافیە ئاهنگە، ... لازمە دقت لە یک شـت بکین کە ئەو شـتەش جوانییە و جوانیش بە ئاهنگ دیتە وجود))(شـێخ نوری شـێخ سـاڵح، ١٩٢٦، ل٢) لێرەدا نووسـەر ئەوە ڕوون دەکاتەوە، کە بۆ بەرجەسـتەکردنی جوانی لە

شیعردا پێویستمان بە ئاوازە، واتە ئاواز بناغەیەکی سەرەکی پێکهێنانی ئیستاتیکای شیعرە. هەروەها نووسەر باس لەوەش دەکات، کە جگە لە بوونی کێش و سەروا پێویستە وشەکان خۆشیان ئاوازدار بن، وەك دەڵێ: ((ئەگەر فکریکی جوان بە طرزیکی ئاهنگدار بیان و ئیفادە بکین لە روح قارئین یاخود سامعین دا دو نوع تأثیر حاصل ئەکا یکیکیان ئەساسەن ئەو فکرە جوانەیە کە لە روحدا هیجان بدیعی حاصل ئەکا، ئەویتریشیان ئیفادەی ئەو فکرەیە کە بە چند کلیمەیکی موزون قافیەدار و ئاهەنگدار بینی ئەکەین کە ئەمەیان عینا وکو موسیقی لە روح ئەو سامعدا تأثیریکی بدیع حاصل ئەکا))(شێخ نوری شێخ سالح، ١٩٢٦، ل٢) نووسەر لێرەدا جگە لە باسی کێش و سەروا، باسی وشەی ئاهەنگداریش دەکات، کە زاراوەی وشەی ئاهەنگدار ئاماژەکردنێکی ناڕاستەوخۆیە بە مۆسیقای ناوەوەی شیعر، چونکە ((ئەگەرچی راستەوخۆ باس لە ئاوازی ناوەوەی هەڵبەست نەکراوە، بەڵام دوو تێبینی دیاری لەم ڕووەوە خستۆتە بەردەم خوێنەر)) (دڵشاد عەلی، ١٩٩٨، ل٩٤) کە ئاماژەن بۆ ئاوازی ناوەوەی شیعر.

نووسەر بەجیا باسی هەریەک لە کێش و سەروا دەکات و ڕوونیان دەکاتەوە و نموونەیان بۆ دەهێنێتەوە. لە باسی کێشدا ئەوە دەخاتەڕوو، کە کێش تەرازووی مۆسیقای شیعرە، بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونەشی نموونە بە شیعرێکی خۆی دەهێنێتەوە، یەکەمجار بەشێوەی قسەی ئاسایی دەینووسێت و پاشان بەشێوەی شیعر، کە کێش و سەروای هەیە، وەک دەڵێ: ((ئەی جوان وشباب وطن تجددی ئەمرو صبحینی بو تویە چونکە تو ئومیدی وطن و خادم حیاتی، ئەم جملەیە کە بە صورەتیکی مسلسل بیان و ئیفادە کرا پیی ئەلین منسور، فقط کە بەو ترازوە کیشرا و موافقتی ئەو معیارە جیا کرایەوە بە چند پارچەیکی موزون کم و زور بعضی تعدیلاتی تیا کرا ئەبی بە: صبحینی ئەم تجددە بو تویە ئەی شباب؟ بو تویە ئەی ئومید وطن خادم حیات؟))(شێخ نوری شێخ سالح، ١٩٢٦، ل٢) بەمجۆرە دووبارە جەخت لەسەر جەوهەری بوونی کێش دەکاتەوە لە دیاری کردنی ڕەگەزی جۆرە ئەدەبییەکەدا. پاشان باسی کێشی پەنجە و کێشی عەرووز دەکات تایبەتمەندی و بنەماکانیان ڕووندەکاتەوە و نموونەی شیعرییان بۆ دەهێنێتەوە.

نووسەر لە باسی سەروادا دەگەڕێتەوە بۆ پێناسەکەی خۆی دەربارەی شیعر، کە کێش و سەروای بە بنەمای سەرەکی شیعر داناوە، پاشان پێناسەی سەروا دەکات، وەک دەڵێ: ((قافیە لە نهایت همو مصرعیکدا لە بین هجای ئاخریدا بە ئیعتباری تصوت عبارەتە لە مطابقت)) (شێخ نوری شێخ سالح، ١٩٢٦، ل١) هەروەها جەخت لەوەش دەکاتەوە، کە مەبەست لە سەروا بۆ بەرجەستەکردنی ئاوازی شیعرە، کە کاریگەری لەسەر گوێگر هەبێت، بۆیە دەڵێ: ((جاری لە پیش همو شتیکدا ئەم جهتەی بیان بکین کە مقصد لە قافیە بو ئیفادە تأمین ئاهنگیکی موسیقیە. کوابو لە نهایت مصرعەکاندا هجاکانی ئاخری ئەگەر مالک عین طرزی تصوت بون ئەو تناظرە کە لە بینی ئەصواتا حاصل ئەبی سامعەنواز ئەبی))(شێخ نوری شێخ سالح، ١٩٢٦، ل١) کامل حەسەن بەسیر سەبارەت بەم پێناسەیە بڕوای وایە نووسەر لاسایی نووسەران و ڕەخنەگرانی ئەدەبی عەرەبی نەکردووەتەوە دەربارەی پێناسەی سەروا، بەڵکو باسی گەوهەری ئەرکی سەروای کردووە، کە پەیوەستە بە پەیامەوەرگرەوە. هەروەها (دڵشاد عەلی)ش بڕوای وایە ئەوەی ئەم پێناسەیەی شێخ نوری شێخ سالح جیادەکاتەوە لە پێناسەکانی تر ئەوەیە، کە وەك دەنگ؛ نەك تیپ مامەڵە لەگەڵ سەروادا دەکات، وەك دەڵێ: ((ئەوەی لەم پێناسەیەی شێخ نوری دا سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە کە بەپێچەوانەی زۆربەی پێناسەکانی ترەوە وەك دەنگ مامەڵە لەگەڵ قافیەدا دەکات نەك وەك تیپ، لە پاڵ ئەمەشدا سنووری قافیەش لەدوا بڕگەی دێڕەکاندا دیاری دەکات بێ ئەوەی ژمارەی ئەو دەنگانە دەست نیشان بکات کە دەتوانن قافیە دروست بکەن، ئەمە جگە لەوەی کە پێناسەکەی بەم شێوەیە تەنها قافیەی هەمەڕەنگ و قافیەی مەسنەوی دەگرێتەوە، چونکە باس لەکۆتایی مەصرەعەکان دەکات نەك کۆتایی بەیت))(دڵشاد عەلی، ١٩٩٨، ل٩٨-٩٩) بەڵام (پەرێز سابیر) پێی وایە هیچ

جیاوازییەک لەنێوان پێناسەکەی (شێخ نوری) و (نووسەر و ڕەخنەگرانی عەرەب)دا نییە و ئەوەی (شێخ نوری) باسی کردووە هیچی لە سروشتی پێناسەی سەروا نەگۆڕیوە و جیاوازی دروست نەکردووە، تەنها پێناسەکەی فراوان کردووە. (پەرێز سابیر، ٢٠٠٦، ل ٤١١-٤١٢) ئێمەش بڕوامان وایە ئەم پێناسەیەی شێخ نوری شێخ ساڵح بۆ سەروا تێڕوانینێکی جیاوازە بۆ سەروا و جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ ئەو پیناسانەدا هەیە، کە نووسەر و ڕەخنەگرانی عەرەب بۆ سەروا کردوویانە، چونکە گۆڕانێکی جەوهەری لە پێناسەی سەروادا کردووە؛ بەوەی لەسەر بنەمای دەنگ پێناسەکەی کردووە و بەستوویەتییەوە بە پەیامەوەرگرەوە.

بەشێوەیەکی گشتی بیروڕاکانی نووسەر بۆ سەردەمی خۆی گرنگی و ڕۆڵی خۆیان هەیە، بەتایبەتی، کە پێناسەی شیعر و کێش و سەروای کردووە و نمونەی بۆ هێناونەتەوە، هەروەها بە ناڕاستەوخۆش باسی ئاوازی ناوەوەی شیعری کردووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەدەرنین لە کەموکوڕی، بەتایبەتی بەستنەوەی شیعر بە کێش و سەرواوە، یەکێکە لەم کەموکوڕییانە، چونکە بەم پێیە سەرجەم ئەو دانراوانەی کێش و سەروایان هەیە و بۆ فێرکردن یان ڕوونکردنەوەی زانست و گەیاندنی زانیاری نووسراون بە شیعر دادەنرێن، کە ئەمەش نەگونجاوە.

تاهیر هاشمی لە گۆڤاری (گەلاوێژ)دا گوتارێکی بەناوی (بیسارانی) بڵاوکردووەتەوە و تێیدا لە ڕوانگەی بەکارهێنانی کێشی شیعرەوە شاعیرانی کرمانجی خواروو و هەورامی بەراورد دەکات و ئەوە دەخاتەڕوو, کە شاعیرانی هەورامی پێش شاعیرانی کرمانجی خواروو (جگە لە کێشی پەنجەی خۆماڵی) شیعریان بە دەریاکانی کێشی عەرووز گوتووە و شاعیرانی هەورامی لەم لایەنەشەوە پێش نالی و شاعیرانی کرمانجی خواروو کەوتوون، وەك دەڵێ: ((بعضى معتقدن كە شعر وتن لە زبانى كوردى دا بە ئەوزان و بحورى تر، ئیبتداعى نالى یا سالمە، كەچى وەختى باش ورد بینەوە وایش نیە، چونكە دیومانە كە شاعرى بەناوبانگى هەرە پیشوى كورد "سیدى" هەورامانى، كە لە فصحاى شعراى ئەم زبانەیە لە زبانى خویا شعرى بە وزنەكانى تریش هەلبەستوە، داخەكەم دیوانەكەى زور نایافتەو نوسەرى ئەم دیررانە، هەر دوو غزلى دیوە، یەكى بە وزنى بحرى خفیف كە لیرەدا بو نمونە ئەى نوسینو وە یەكى بە وزنى بحرى رجز))(تاهیر هاشمی، ١٩٤٣، ل٤٢) بەشێوەیەکی گشتی شاعیرانی شێوە زاری گۆران پێش شاعیرانی شێوەزاری کرمانجی خواروو، بەتایبەتی (قوتابخانەی نالی) شیعری بەرزییان گوتووە و بەرهەمەکانیان لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا جێگەی خۆیان کردووەتەوە، سەبارەت بە بەکارهێنانی کێشی عەرووزی عەرەبی، بەشێك لە توێژەرانی مێژووی ئەدەبی کوردی بڕوایان وایە باباتاهیری عوریانی هەمەدانی (٩٣٠-١٠١٠ز) یەکەمین شاعیری کوردە، کە چوارینەکانی بە کێشی عەرووزی عەرەبی داناوە. هەروەها ئەگەر چەند شاعیرێکی شێوەزاری گۆران بە کێشی عەرووز شیعریشیان دانابێ, ئەوە هیچ لەو ڕاستییە ناگۆڕێت، کە بەکارهێنانی کێشی عەرووز لە شیعردا لای شاعیرانی ئەم شێوەزارە نەبووەتە باو و زۆربەی شیعری شاعیرانی ئەم شێوەزارە کێشی پەنجەی خۆماڵییە.

فایەق بێکەس لە گۆڤاری (گەلاوێژ)دا، لە گوتاری (پیشکەشی ماموستا أ.ب.هەوری)دا ئەوە ڕوون دەکاتەوە، کە دێڕە شیعرێکی (هەوری) لەڕووی ئاوازەوە لەنگی تێدایە و کێشەکەی تەواو نییە، کاتێك بەراوردی دەکەین بەدێڕە شیعرەکانی تر، وەك دەڵێ: ((نازانم جەنابت چە نوعە دلیلیكت ئەوى كە نشانت بدەم بو لەنگى ئەم مصرعە "من كە بى پرس بیمە دنیاوە"، ئەگەر نەختى زەوقى ئەدەبیت بىى ئەبوایە بتزانیایە كە لەنگە، جگە لەوەش رباعیەكانى تو كە لەسەر ئاهەنگى "مستفعلاتن مستفعلاتن"ە، فەرمو ئەم مصرعەى پى بكیشەوە بزانە چونە؟))(فایەق بێکەس، ١٩٤٤، ل٥٣) پاشان جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە چوارینەکانی شاعیر پڕن لە کەموکوڕی و ناتەواوی و لەنگی و واتا بە دەستەوە نادەن، هەربۆیە داوا لە شاعیران و ئەدیبان دەکات ئەم ڕاستییەی, کە ئەم باسی کردووە بسەلمێنن، وەك

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

دەڵێ: ((لەنگی و کەم و کوری و بی معنایی رباعیەکانتم حوالەی رأی شـاعر و ئەدیبەکانی کورد کردوە ئەوان وەلاممان ئەدەنەوە))(فایەق بێکەس، ١٩٤٤، ل٥٣)

فایەق بێکەس لە ژمارە (٩)ی سـاڵی (٤) گۆڤاری (گەلاوێژ)دا لە گوتاری (م.کاردوخی لە تای تەرازوی شـعردا)دا جگە لەوەی لە ڕووی زمانەوە ڕەخنەی توندی لێ گرتووە، لەهەمان کاتدا ڕەخنەی لە ئاوازی شـیعرەکەش گرتووە و بڕوای وایە لە دێڕێك لە شیعرەکەدا سـەرواکەی تەواو نییە، ئەگەرچی وشـەی کۆتایی دێڕە شیعرەکە یەکە، لەگەڵ ئەوەشـدا سـەرواکەی تەواو نییە و هەوڵی داوە بەهێنانەوەی نموونەیەکی شیعری (زیوەر) ناتەواوییە شیعرییەکەی (کاردۆخی) دەربخات، وەك دەڵێ: ((بەلی ئەم شعرە موزونە، بەلام وادیارە کە م.کاردوخی لە ئسولی شعرا نەشارەزایە؛ چونکە دوا ووشـەی هەر دو مسـرەعەکە کە "جیگە"یە ئەبی کلمەی پیش جیگە لە سـەر یەك وەزن بی. تەماشـاییکی ئەم بەیتەی "زیوەر" بکەن کە وینەییکە بو ئەمە... لیرەدا ئەبینن کە ووشـــەی منی لە هەر دو مســـرەعی بەیتەکەدا بەکار هینراوە، بەلام ووشەی پیش منی لە هەر دو مسرەعەکەدا لەسەر یەك قافیەیە، کە عبارەتە لە شیرینی وە ژینی))(فایەق بێکەس، ١٩٤٣، ل٥٧) لێرەدا ئەگەرچی ڕەخنەکەی نووسەر بەزمانێکی زبرە، بەڵام لەجێگەی خۆیدایە، چونکە یەکێك لە بنەماکانی سـەروا ئەوەیە, کە ئەگەر پاش سـەروا هەبوو، ئەوا وشـەکانی پێش (پاش سـەروا) دەبن بە وشـەی سـەروا و پێویسـتە هاوئاوازی یەك بن، کە لەم دێڕە شیعرەدا وشەکانی پێش سەروا هاوئاواز نین و بوونەتە مایەی لەنگی شیعرەکە.

(محەمەد ئەمین کاردۆخی) لە گۆڤاری (گەلاوێژ)دا لە گوتاری (وەلامی لیکولینەوە) کە وەڵامی ڕەخنەکانی (بێکەس) دەداتەوە، سـەبارەت بە مۆسـیقای یەکێك لە دێڕە شـیعرەکانی، سـوپاسـی (بێکەس) دەکات کە لەنگییەکی سـەروای شیعرەکەی ڕاست کردووەتەوە، هەروەها ئەوە ڕوون دەکاتەوە, کە پێشتر نەیزانیوە ئەگەر وشەی کۆتایی دێڕە شیعر یەك بوون ئەوا دەبێتە پاش سەروا و وشەی پێشیان دەبێتە وشەی سەروا؛ کە دەبێت هاوسەروابن، وەك دەڵێ: ((لە لی کولینەوەکەی ماموسـتا "ف.بیکەس" شـتیك کە زورم پی خوش بوبی وەکو گول پی گەشـامەوە و بەلامەوە زور ریك بوبی، بوبی بە ماموســتای لەمەودوام "قافیەی شــعر" بو کە یەکیکیان چەوت بو هەرچەندە مەوزون بو، چونکی نەم ئەزانی دوا وشەی دو مصرع ئەگەر هاتو یەك کلمە بو، پیویستە وشەی پیش ئەو دو کلمەیە لەسەر یەك وەزن(سەروا) بی، بەلی ئەمەم نەزانی بو))(محەمەد ئەمین کاردۆخی، ١٩٤٣، ل٦٣) بەڵام لەگەڵ ئەمەشــدا نووســەر بەرگری لەخۆی دەکات و ئەوە دەخاتەڕوو، کە زۆربەی شاعیران داوایانکردووە شاعیر زۆر خۆی بە دۆزینەوەی سەرواوە ماندوو نەکات و تەنها بوونی هاوڕێك بوونی کێش بەسە بۆ جوانی شیعر، وەك دەڵێ: ((بەلام ئەم زانی کە زور لە شاعرەکانی فارس و ئەدیبەکانی سەدەی بیستەم فەرمویانە شاعر پیویست نیە زور خوی ماندو بکا بو دوزینەوەی قافیە، شعر هەر مەوزون بی بەسـە، مەبەس لە شعر دەرخستنی ئامانجە نەك ریزکردنی ووشە و قافیە))(محەمەد ئەمین کاردۆخی، ١٩٤٣، ل٦٣) بەدڵنیاییەوە لە سـەرەتای سـەدەمی بیسـتەمەوە شـەپۆلێکی نوێی ئەدەبی هاتە ئاراوە، کە لە جیاتی گرنگی دان بە کێش و سەروا داوایان دەکرد گرنگی بە ناوەڕۆکی شیعر بدرێت، بەڵام بە ڕەچاوکردنی پاراستنی ئاوازی شیعرەکە.

بێکەس لە ژمارە (٧)ی سـاڵی (٥) گۆڤاری (گەلاوێژ)دا لە گوتاری (سـەرنجدانی لە ئەدەبیاتی مەنگوڕی)دا ڕەخنە لەو چوارینانە دەگرێت کە (مەنگوڕی) لە ژمارە (٥)ی ســاڵی (٥)ی گۆڤاری (گەلاوێژ)دا بڵاویکردوونەتەوە و لە یەکێك لە چوارینەکاندا ڕەخنە لە ئاوازی شــیعرەکە دەگرێت و بڕوای وایە نیوەدێڕی دووەم و چوارەم لەڕووی کێشــەوە لەنگن، وەك دەڵێ: ((جاری پیش ئەوەی کە بو معنا بگەریین، چونکە "المعنی فی بطن الشــاعر" دیینە ســەر کیشــانی بومان دەرئەکەوی کە مصـرعی دووەم و چوارەم لەنگن، ئەبوایە بیفەرموایە"ئاگات لە خوبی لە ژنی جامباز" ووشــەی "زور" لیرەدا زیادە، وە لە مصـرعی چوارەمدا بیفەرموایە "ئەگەر دروسـت بی" لە چنگ هەزاران خوی کردە دەرباز" لیرەشـدا

حرفی "و" زیادە))(فایەق بێکەس، ١٩٤٤، ل٦٣) کاتێك بە وردی سەیری چوارینەکە دەکەین لەڕووی کێشەوە: کێشەی پەنجەی خۆماڵییە (١٠) بڕگەیی وەستان لە ناوەندە و بەراوردی دەکەین بەوەی (بێکەس) دەیڵێت، ئەوا لە نیوەدێڕی دووەم کە دەڵێ (ئاگات لە خوبی لە ژنی زور جامباز) ئەوا ژمارەی بڕگەکانی دەبن بە (١١) بڕگە، کە ئەمەش نەگونجاوە، ئەگەر وشەی (زۆر) لابەرین لە نیوەدێڕی دووەمدا کێشەکەی هاوئاهەنگ دەبێت. بەڵام کاتێك سەیری نیوەدێڕی چوارەم دەکەین کە بریتییە لە (لە چنگ هەزاران خوی کردوە دەرباز) هیچ لەنگییەکی کێشی تێدا نییە و نیوەدێڕەکە (١٠) بڕگەیە، ئەوەی (بێکەس) بە لەنگی داناوە تەنها بۆ ئەوەیە ئاسانتر بخوێنرێتەوە.

میرزا مارف لە گۆڤاری (گەلاوێژ)دا لە گوتارێکی بەناوی (بو ماموستای زور گەورە جەنابی پیرەمیرد) بڵاوکردووەتەوە بۆ ئەوەی ڕەخنە لە چەند دێڕە شیعرێکی پیرەمێرد بگرێت، کە لە ژمارە (١٠)ی ساڵی (٤) گۆڤاری (گەلاوێژ)دا بڵاوی کردووەتەوە و لەڕووی ئاوازەوە لەنگن. نووسەر سەرەتا بەشێوەیەکی گشتی قسە لەسەر شیعری شاعیر و توانای شیعری و ئەو ئیستاتیکایە دەکات, کە لە شیعری شاعیردا هەیە و بڕوای وایە شیعرەکانی شاعیر چێژێکی ناوازە بە خوێنەر دەبەخشێت، کە نموونەیان زۆر کەمە، پاشان دێتە سەر سەر لایەنی مۆسیقای شیعر و ئەوە دەخاتەڕوو لەگەڵ جوانی و ڕازاوەییدا پێویستە شیعر لەڕووی ئاوازیشەوە تەواوبێت، هەر دوو نیوە دێڕێك لەڕووی کێشەوە هاوتا بن، ئەگەر نا شیعرەکە لەنگ دەبێت، وەك دەڵێ: ((شیعر زیاد لە جوانی معنا و شیرنی بیان ترازویەکیشی هەیە ئەبی بەو ترازووە بکیشری و جوت برامبەربی وە سەر نەکات کەچی وەکو بەراوەردم کرد لەو شعرانەی کە لە ژمارە ١٠ی ساڵی ٤ و مانگی تشرینی یکەی سالی ٩٤٣ی گۆڤاری گلاوێژدا فەرموتانە بەراوەرد نەکراوە ئەوا ئیمە بەراوەردمان کرد و خستمانە ترازووەکە وە بوتان دەرکەوی لە نیوە شعری ئەوەلی شعری سیهم لە ترازووەکەدا چەند سەر ئەکات وە وەکو عملیاتی حسابی لەیکم طرح کرد حاصلی طرحەکە هەمووە زیادە و هاوتای هاوریکانی نییە. نیوە شعرەکە: قژ رنین و پرچ برین بو ماتەمی جاران کە ئیستا قژ نەما – قژ رنین و پرچ برین بو ماتەم ... ئیستا قژ نەما - ی جاران کە- زیادە))(میرزا مارف، ١٩٤٣، ل٥٩) بەدڵنیاییەوە ڕەخنەکەی نووسەر لەجێی خۆیدایە و شیعرەکە لەنگە، چونکە کاتێك سەیری شیعرەکەی پیرەمێردمان کرد، بۆمان دەرکەوت شیعرەکە لەسەر کێشی (ڕەجەزی هەشت هەنگاوی مەحزوفە - فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلا)یە، و هەر نیوە دێڕێك (١٥) بڕگەیە، بەڵام ئەم نیوە دێڕەی نووسەر ئاماژەی پێ کردووە ژمارەی بڕگەکانی (١٩) بڕگەیە و ئەگەر (ی جاران کە)ی لێ لابەرین، کە نووسەر بە زیادەی داناوە، ئەوکات ژمارەی بڕگەکانی نیوەدێڕەکە دەبێتە (١٥) بڕگە و کێشی نیوەدێڕەکە لەگەڵ تەواوی شیعرەکە هاوسەنگ دەبێت.

هەروەها نووسەر بڕوای وایە نیوەدێڕی دووەمی دێڕە شیعری پێنجەمیش لەنگە و لەکاتی کێشاندا هاوسەنگ نییە، وەك دەڵێ: ((وە دیسان نیوە شعری دوەمی شعری پینجەم ئەویش زور سەری کردوە بەلام تصحیحی ئەویانم نەکرد و هیشتمەوە بو خوتان))(میرزا مارف، ١٩٤٣، ل٥٩) سەبارەت بەم نیوەدێڕەش کاتێك بەراوردی دەکەین بۆمان دەردەکەوێت کە ژمارەی بڕگەکانی (١٦) بڕگەیە و یەک بڕگەی زیاترە لە کێشی دێڕە شیعرەکانی تر و لەنگی کێشەکەی لە تەفعیلەی چوارەمی نیوەدێڕەکەدایە.

محەمەد ساڵح دیلان لەگوتارێکدا بەناوی (چۆن ئەدەبی کوردی دراسە بکەین) باس لەوە دەکات تا ئێستا توێژینەوەیەکی زانستی لە بارەی ئەدەبی کوردیی بەتایبەتی لەبارەی شیعری کوردییەوە نەنووسراوە، ئەگەرچی شتی زۆری لەسەر نووسراوە و هەندێك دەڵێن دواکەوتووە و هەندێکی تریش دەڵێن پێشکەوتووە، بەڵام بە بڕوای نووسەر ئەوەی گرنگە ئەوەیە، کە ئێمە بە چ پێوەرێك توێژینەوە لە شیعری کوردی بکەین، چونکە نووسەر بڕوای وایە پێویستە دەستبەرداری پێوەرەکانی شیعری عەرەبی بین، چونکە ئەم پێوەرانەی شیعری بێگانە ناتوانن ئەو ئامانجە بدەنە

دەستمانەوە کە مەبەستمانە، وەك دەڵێ: ((ئایا خصائص و ممیزاتی شیعر و زمانی عەرەبی بکەین بە معیاری شیعر و زمانی کوردی؟ مەسەلا کە پارچە شیعرێکی شاعیری هەرە گەورەی کورد مەولەویمان هێنا سەر دەسگای شیکردنەوە، هەموو دراسەکەمان بریتی بێ لەوەی ئەم شیعرە نەزاکەتێکی تێدایە، ئەوی تریان فەنی بەدیهی تیا بەکارهاتووە، ئەوەیان بەلاغەیە، ئەمی تریان مورەتەبە، ئەوە فەنی بەیانە، دەی دەی تا هەموو شیعرەکان ئەبێ بە نەشرەیەکی دەنگ و باسی تەرجەمەکراو بە نسبەت معیاری خصائص و ممیزاتی شیعری کوردییەوە))(محەمەد ساڵح دیلان،١٩٩٦، ل١٩-٢٠) نووسەر بەتوندی دژی ئەوەیە کە بەپێی پێوەرەکانی کێشی عەرووزی عەرەبی شیعری کوردی هەڵسەنگێنین، وەك دەڵێ: ((کە هاتو هاتینە سەر کێش و قافیە لە دەرگای ڕەخنەگرتنا بلێی ئەم شیعرەیان بە مفاعل فعلات و ..... ئەوی تریان بە مفاعل مفاعل فعلات .. کورت دێنێ لەنگە، خوارە، ....))(محەمەد ساڵح دیلان،١٩٩٦، ل٢٠) چونکە نووسەر بڕوای وایە کێشی عەرووز لەگەڵ بنەماکانی زمانی کوردیدا ناگونجێت. زمانی کوردی و زمانی عەرەبی دوو زمانی جیاوازن و تایبەتمەندییەکانیان جیاوازن، نووسەر دەڵێ: ((مامۆستا گۆران لە پێشەکی کۆمەڵە شیعرەکەیدا (بەهەشت و یادگار) ئەڵێ: تا بۆ دواجار وازم لە عروض هێنا و هیجا-شێوەی پەنجەم کرد بە کێش بۆ داڕشتنی هەڵبەست، چونکە ئەم جۆرە لەگەڵ خصائص و ممیزاتی کوردیدا باشتر ڕێك ئەکەوێ. گۆران بۆچی ئەڵێ: تا بۆ دواجار وازم لە عروض هێنا، چونکی زمانی کوردی کە شیعری کوردی پێ ئەوترێ جیاوازە و جیایە لەگەڵ ئەو خصائصانەدا کە زمانە دراوسێکان هەیانە، بیئەی کوردستان کە جوانی سروشتی باش تێدا ئەبینرێ مەڵبەندی ئیحایە بۆ ڕۆمانتیك))(محەمەد ساڵح دیلان،١٩٩٦، ل٢٠)

بەبڕوای ئێمە قسەکانی نووسەر لەجێگەی خۆیدان، چونکە لە بنەڕەتدا بنەماکانی عەرووز لەگەڵ تایبەتمەندی زمانی کوردیدا ناگونجێت، سەبارەت بە (گۆران)یش، پاش ئەوەی دەستبەرداری کێشی عەرووز و یەکێتی سەروا بوو، گەڕایەوە سەر کێشی پەنجەی خۆماڵی و بە سوود وەرگرتن لە ئەدەبی نەتەوەکانی تر توانی ئەدەبێکی نوێی جیاواز لە ئەدەبی کلاسیک دابهێنێت، کە بووە یەکێک لە شاعیرە دیارەکانی تازەگەری لە ئەدەبی کوردیدا و سەرمەشق بۆ شاعیرانی دوای خۆی، بۆ ئەوەی لەسەر هەمان ڕێوشوێن بەردەوام بن لە تازەگەری لە شیعردا.

مەعروف بەرزنجی لە گۆڤاری (شەفەق)دا گوتارێکی بەناوی (کون و تازە لە شیعرا) نووسیوە و تێیدا بیروڕای خۆی دەربارەی شیعری کۆن و تازە دەربڕیوە، نووسەر سەرەتا هەوڵ دەدات لە پێناسەی شیعرەوە بچێتە ناو باسەکەوە، هەربۆیە چەند پیناسەیەکی شیعر دەکات و تاکە خاڵی هاوبەشی نێوان پێناسەکان (ئاواز)ە، پێناسەکان جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە شیعر دەربڕینێکی خاوەن ئاوازە و سەرەتا لە گۆرانییەوە وەرگیراوە، وەك دەڵێ: ((شیعر چییە؟ شیعر گورانییە، گورانی بی شیعر نابی و شیعریش ئەگەر لەگەل گورانیدا ریك نەکەوی بە شیعر ناژمیرری))(مەعروف بەرزنجی،١٩٥٨، ل٦) نووسەر بۆ پاڵپشتی قسەکانی نموونەی بە وتەی چەند نووسەرێك هێناوەتەوە، کە هەموویان جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە شیعر و گۆرانی دوانەیەکی لێکدانەبڕاون و ئاوازیش بنەمایەکی سەرەکی شیعرە، وەك دەڵێ: ((ماموستا مەعروف رەسافی ئەلی: شیعر لە گورانی بوە و پیکەوە نوساون، لەبەرئەوە پیویستە لەگەل ئاواز و نەغمەی گورانیدا ریك بی ئەوەش بەریکی وەزن ئەبی لە بەینیانا. ماموستا محمود عقاد ئەلی: کاتی ئادەمیزاد پیشکەوت لە ژیانیا ئاخاوتنی خستە ناو گورانییەوە، بو بە شیعر، هەمیشە شیعر لەگەل نەغمە "ایقاع"دا جوت بوە))(مەعروف بەرزنجی،١٩٥٨، ل٦) بۆیە هەر دەربڕینێك لەگەڵ ئاوازی گۆرانیدا ڕێك نەکەوێت شیعر نییە و ئەو ئاوازەش، کە لە شیعردا هەیە لەڕێگەی (کێش و سەروا)وە بەرجەستە دەبێت، وەك دەڵێ: ((ریك و جوتی شیعر لەگەل نەغمەدا چون پیك دی؟ عقاد ئەلی: یا بە یەکیتی وەزن "کیش" یا بە قافیە کەبریتییە لە دوبارە کردنەوەی وشەییك، یا

بە بەکارهێنانی وەزن و قافیە پێکەوە))(مەعروف بەرزنجی،١٩٥٨، ل٦) پاشان پوختەی بیرەکە بەوە دەخاتەڕوو، کە شیعر دەبێ کێشی هەبێت، مۆسیقای هەبێت، بڕواشی وایە کێش و ئاواز یەك شتن.

نووسەر بڕوای وایە ئەوەی وا دەکات شیعر گۆڕانی بەسەردا بێت واقعی ژیانی کۆمەڵایەتییە، کە بە چەند قۆناغێکدا تێپەڕ بووە (کلاسیکی و ڕۆمانتیکی و واقعی)، پاشان بە پوختی باسی هەر یەك لەم قۆناغانە دەکات، ئەوەش دەخاتەڕوو، کە شیعری کوردی ئێستا لە قۆناغی واقعیدایە و شاعیرانی کورد کۆت و زنجیری کێشی کۆنیان تێکشکاندووە و سەرواش بە شێوازێکی جیاواز بەکاردەهێنن، بەڵام پێویستە هەمیشە ئاواز بەرجەستە بکەن و دەستبەرداری کێشی شیعر نەبن، وەك دەڵێ: ((شاعیر و بویژانی ئەم سەدەی بیستەمە کوت و زنجیری کونیان شکاند و قالبیکی تریان دروست کرد، وازیان لە قافیە هینا، وەزنیان بە چەشنیکی کە هەلسوراند. جاران وەزن لەسەر کەرتە شیعر دائەمەزرا ئیمرو لەسەر تەفعیلە دائەمەزری، گوی نادریتە کورت و دریژی کەرتەکانی شیعر، بەلام موسیقا ئەپاریزری ئەویش بە لانەدان لە وەزن))(مەعروف بەرزنجی،١٩٥٨، ل٩) هەربۆیە شیعرەکانی (بت و بتەوان، شۆڕشگێڕ)ی گۆران و (ڕێگەی خەبات)ی دیلان بە نموونەی سەرکەوتووی شیعری نوێی سەردەم دادەنێت، کە کێشی بڕگەییان تێدا بەرجەستە کراوە و یەکێتی واتایان هەیە و بەشێوازێکی هونەری جوان نووسراون، کە بەبڕوای (دڵشاد عەلی) ئەم بۆچوونەی (مەعروف بەرزنجی) ڕەنگدانەوەی بنەمای چەمکی شیعری سەربەستە لە ئەدەبی عەرەبیدا کە (نازك الملائكە) بەکاری هێناوە، وەك دەڵێ: ((بەگشتی ئەو بۆچوونەی مارف بەرزنجی بۆخۆی هەمان دەستنیشانکردنی چەمکی هۆنراوەی سەربەستە لە ئەدەبی عەرەبیدا، تەنها تێبینییەکیش کە لێرەدا دەبێ بخرێتەڕوو ئەوەیە کە یەکێتی هەڵبەست پێوەندی بەهۆنراوەی سەربەستەوە نییە بەو مانایەی کە مارف بەرزنجی بۆی چووە، چونکە ئەم چەشنە هۆنراوەیە زیاتر مامەڵە کردنێکی نوێیە لەگەڵ ئاوازی هۆنراوەدا))(دڵشاد عەلی، ١٩٩٨، ل١٥٢)

نووسەر بەشێوەیەکی گشتی کێش و سەروای لە شیعری کوردیدا ڕوونکردووەتەوە، جەختی لەسەر دەستبەرداربوونی کێشی عەرووز و یەکێتی سەروا کردووەتەوە و ستایشی بەکارهێنانی کێشی پەنجە و سەروای هەمەڕەنگی لای شاعیران کردووە، بەڵام نووسەر لەوەدا کەوتووەتە هەڵەوە کە ئاوازی شیعری بەستووەتەوە بە کێشەوە و بڕوای وایە ناکرێت شیعر بێ کێش بێت، چونکە وەکو پێشتر باسمان کرد چەند ڕەگەزێک بەشداری لە پێکهێنانی ئاوازی شیعردا دەکەن، کە کێش یەکێکە لەو ڕەگەزانە، نەک تاکە ڕەگەزی پێکهێنەری مۆسیقای شیعر.

هەژار موکریانی لە گۆڤاری (روناهی)دا گوتارێکی ڕەخنەیی بەناوی (ئەدەبی کوردی سەر بەرەو ژیرو دەروا)ی لەسەر شیعری نوێی کوردی نووسیوە و تیایدا بەشێوەیەکی تەنزئامێز ڕەخنە لە شیعری نوێی کوردی دەگرێت و نووسینەکەی بەسەر چەند تەوەرێکدا دابەش کردووە و هەر تەوەرێك ناوێکی لێ ناوە. لە تەوەری (لاسایی منالانەش)دا لەسەر ئاوازی شیعری نوێ ڕاوەستاوە و دژایەتی خۆی بۆ ئەو شیعرانە دەردەبڕێت, کە بە لاساییکردنەوەی ڕۆژئاوا دادەنرێت و (کێش و سەروا)ی نییە، بەو بیانووەی ڕۆژئاواییەکان ژیانی خۆیان گۆڕیوە و ئێستا زۆر پێشکەوتوون، ئێمەش خۆ ئەگەر ناتوانین وەك ئەوان پێش بکەوین خۆ دەتوانین ئەدەبەکەمان وەك ئەدەبی ڕۆژئاواییەکان لێبکەین، وەك دەڵێ: ((دەسا ئەوی دەتوانین با ئەوە بکەین: ئەدەبەکەی خومان وەك هی ئەوان لی بکەین، ئەگەر نەمانتوانی معنا و نیازی وەك ئەوانیش بینین قەی ناکا هەر کەسم و بیچمەکە حەسایە، دەوەرن بروانن باوکم: کوا ئەوان لەسەر رەوتی فەعولون فەعول دەرون؟ شیعری ئوروپایی نە قافیەی هەیە و نە وەزن، ئیمەش با لەسەر رەوتی ئەوان بروین و زوریش هاسانە))(هەژار، ١٩٦٠، ل٦٣) پاشان وەك نموونە بۆ قسەکانی چەند دێڕێك ڕیز دەکات لەسەر شێوەی شیعر، کە کێش و سەروای نییە، پاشان ئەوە دەخاتەڕوو, کە ڕۆژئاواییەکان سەرەڕای ئەو هەموو پێشکەوتن و شارشتانییەتەش هێشتا هەر لەسەر ڕەوتی شیعری هەزار ساڵ لەمەو پێش دەڕۆن، چونکە شیعر دەبێت

گوزارشت لە ژیان و گوزەران و چێژی باوی كۆمەڵ بكات، وەك دەڵێ: ((بریا كەسیك بوایە ئەم تازە كورانەی دابسركاندایە و بیگوتایە كاكە! ئەو كونەی تو دەستت پیداكردووە جی ماوە چویلەكەی تیدانیە!! روژئاواییەكان كە باری ژیانی خویان گوریوە، كەریان گوریوە بە فروك، بەلام رەوت و هەوای شیعریان هەر هی هەزار سال لەمەوبەرە. شیعر ئەوەیە گەل بە گورانی دەیلی و گەلەكانی روژئاوا گورانیەكانیان شیعری ئاوای دەوی باوی ژیانیان گوراوە، بەلام زەوقی گورانیان نەگوراوە، هاتوون لەسەر كونەكەی خویان زیادیان كردوە و ریك و پیكیان خستوە و لە گورانی ساكارەوە خستویانەتە ناو موسیقاوە و لەسەر كاغەز دایان كوتاوە كە گوم نەبی))(هەژار، ١٩٦٠، ل٦٣)

نووسەر داوای دەستبەرداربوون لە ئاوازی بێگانە و گەڕانەوە بۆ ئاوازی خۆماڵی دەكات و هاوڕایە لەگەڵ ئەو كەسانەی, كە داوای دەستبەرداربوون لە مۆسیقای عەرەبی (كێشی عەرووز) دەكەن و ئەم داواكارییە بە شتێكی پەسەند دەزانێت، وەك دەڵێ: ((تو كە خەیالی نوسینی تازەت هەیە و دەتەوی وەك خوداپیداوان بكەی؟ زور بیریكی پەسەندە منیش لەگەلتم كە دەست لە فەعولون فەعول و مەفاعیلن فەعولات بەربدەی كە ئەمە میراتیكی كون و دوابراوی عەرەبانە و لە بن عەبا و عەگالەوە بە سواری حوشتر بومان هاتوە و بە سەتان سالە بە ملمانەوە چەسپیوە))(هەژار، ١٩٦٠، ل٦٥) نووسەر جەخت لەسەر دەست بەرداربوون لە كێشی عەرووز دەكاتەوە بەڵام دژی ئەوەیە بە یەكجاری دەستبەرداری كێش و سەروا بین بەناوی شوێنكەوتنی ئەدەبی ئەوروپییەوە، نووسەر ڕەخنە لەوانە دەگرێت دەیانەوێت لاسایی ئەدەبی ئەوروپایی بكەنەوە، چونكە ئەم گۆڕینەوەیە سوودێكی وای نییە و ناتوانێ پێویستییە چەشەییەكانی تاكی كوردی پڕبكاتەوە، چونكە لە كۆتاییدا دەست بەرداری هەندێ بنەمای هونەری ئەدەبی بێگانە بوویت، لەهەمانكاتدا كەوتیتە لاساییكردنەوەی ئەدەبێكی تری بێگانە، كە ئەمەش بە زیانی ئەدەبەكەمان دەشكێتەوە، وەك دەڵێ: ((دەست لە كلكی هەوای شیعری عەرەب هەلگرە چونكە پیم وایە لە زەوقی كوردی گورانی بیژ و گویگر دورە، تو كە ئەوەم بو بەهەوای ئوروپایی بگوریەوە؟؟ بەسەد هەزار گوریسیش بە زەوقی هیچ كوردیكەوە نانوسی))(هەژار، ١٩٦٠، ل٦٥)

نووسەر داوای ئەوە دەكات، كە شاعیرانی كورد بگەڕێنەوە بۆ ئاوازی خۆماڵی (كێش و سەروای خۆماڵی) و بیكەنە بنەمای تازەگەری و نوێبوونەوە، ئەمەش لەبەرئەوەی گۆرانی كۆنی كوردی بە هەزاران ئاوازی جیاوازی تێدایە و ئەم ئاوازانەش لەگەڵ هەست و هۆشی میللەتدا ڕێك دەكەوێت و شاعیرێش دەتوانێت شیعرەكانی خۆی پێ نوێ بكاتەوە، نووسەر (مەولەوی تاوەگۆزی) بە شاعیرێكی نوێگەر دادەنێت، لەبەر ئەوەی پەیڕەوی ئاوازی ڕەسەنی كوردی كردووە و شیعرەكانیشی لەگەڵ چێژی گشتیدا دەگونجێت، هەروەها داوا دەكات شاعیران بگەڕێنەوە بۆ ئاوازەكانی لاوك و حەیران و هونەرەكانی تری گۆرانی كوردی، نووسەر دەڵێ: ((من بە مەولەوی تاوەگوزی دەلیم تازە كە شیعرەكانی بو گورانی هەمو گورانیبیژیكی كورد دەست ئەدا و لەگەل پتر لە پەنجا هەوادا ریك دەكەوی. دەتەوی تازەبیەوە بچو شیعری بە مەعنای تازە بەهەوای بەیتەكانی كوردی لەسەر رەوتی حەیران و لاوك و لەشكربو خەزال بلی چی لە دلت دایە بیخە ناو هەوایەكی, كە كورد بە گورانی دەیلین تا بیبیسن و بچیتە دلیانەوە و بەم هویەوە باری ژیانی ناخوشیان پی بگورە))(هەژار، ١٩٦٠، ل٦٥-٦٦)

نووسەر ئەوە دەخاتەڕوو، كە (گۆران) شاعیرێكی نوێگەرە و خاوەن قوتابخانەیەكی نوێیە لە ئەدەبی كوردیدا، لەگەڵ ئەوەشدا پابەندی كێش و سەروا بووە، چونكە (گۆران) شاعیرێكی لێزان بووە و دەستبەرداری كێشی عەرووزی عەرەبی بووە و بە كێش و سەروای خۆماڵی واتای تازەی پێشكەش كردووە، كە هەر ئەمەش نهێنی سەركەوتنی شاعیر و بەرەو پێشچوونی بووە، وەك دەڵێ: ((من تا ئیستا شیعریكی گورانم نەدیوە كە وەزن و قافیەی نەبی. وە باوەریشم

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

وایە کە گوران خاوەن مەدرەســەیەکی تازەیە بەلام فیلەکەی دوزیوەتەوەدەســتی لە کلکی حوشــترەکە بەرداوە و مەعنای تازەی خستونە ناو بەندوباوی کوردانەی خومانەوە))(هەژار، ١٩٦٠، ل٦٦)

نووسەر لە گوتارەکەیدا داوای نوێبوونەوەی شیعری کوردی و دەستبەرداربوون لە بنەمای کێش و سەروای شیعری عەرەبی دەکات، بەڵام دژی ئەوەیشە کە بەیەکجاری دەستبەرداری کێش و سەروا ببین بەناوی لاساییکردنەوەی شیعری ئەوروپییەوە، نووســەر بڕوای وایە باشــترین ڕێگا بۆ نوێکردنەوەی شــیعری کوردی گەڕانەوەیە بۆ کێش و ســەروای خۆماڵی و نوێکردنەوەی شــیعرە بەم بنەما هونەرییانەی شــیعری خۆماڵی کوردی، وەك (گۆران) ئەم کارەی کردووە. بەبۆچوونی ئێمەش قسەکانی نووســەر لەجێگەی خۆیدان، بەتایبەتی کاتێک داوا دەکات بە پشت بەســتن بە ئاوازی شــیعری خۆماڵی شــیعری کوردی نوێ بکرێتەوە، پیرەمێرد و گۆران دوو شــاعیری گەورەی کوردن و شــیعرەکانیان نموونەی شیعری جوان و داهێنەرانەن. بەڵام ئەو بۆچوونەی، کە بڕوای وایە شوێنکەوتنی ئەدەبی ئەوروپی بێسوودە و پێویســتییە چەشــەییەکانی تاکی کوردی پڕناکاتەوە تەواو نییە، چونکە هەروەک ســوود وەرگرتن لە ئەدەبی ڕۆژهەڵاتی ئیسـلامی ئەدەبێکی بەرزی پڕ لە ئیســتاتیکای بۆمان هێنایە ئاراوە، بە هەمان شــێوە ســوود وەرگرتن لە ئەدەبی ئەوروپیش لەو ســەردەمەدا ڕۆڵی خۆی هەبووە لە هێنانە ئارای ئەدەبێکی بەرزی پڕ ئیســتاتیکی. کەواتە گەر بمانەوێت ئەدەبێکی کالا بەقەد بالامان هەبێ، دەبێ لەسەر ئاواز (کێش و سەروا)ی خۆماڵی بێت، نەك بێگانە.

نووسەرێك بەناوی (هیوا) لە ڕۆژنامەی (کوردستان)دا گوتارێکی بەناوی (بەسەرهات و شوینەواری ماموستا گوران) بڵاوکردووەتەوە و تیایدا تیشــکی خســتووەتە ســەر لایەنی ئاوازی شــیعرەکانی گۆران و لێی دوواوە و ڕوونی کردووەتەوە, بۆ ئەم کارەشی پشتی بە چەند سەرچاوەیەك بەستووە. نووسەر لە سەرەتادا لەسەر شیعری کوردی بەگشــتی ڕاوەســتاوە و ئەوەی خســتووەتەڕوو, کە ئەم جۆرە شــیعرە بە کێشــێکی ڕەوان نووســراون و دوورن لە کێشی(عەرووز)ی عەرەبی، کە دەبێتە هۆی لاوازکردنی شیعر, هەروەها ئەوەی خستووەتەڕوو, کە شیعری نەتەوەکانی هاوســێی کورد بەهۆی بەکارهێنانی کێشــی عەرووزەوە شــیعریان لاوازن و وەك شــیعری کوردی بەهێز نین, ئەمەش لەبەرئەوەی شیعری کوردی کێشی خۆماڵی بەکاردەهێنن, وەك دەڵێ: ((قواعیدی عەروضی شیعری عەرەبی و فارسی وەك دیل لە بەندا دەست پێچ کردوە، کورد نەتەوەیەکە کە عاشقی ئەفسانە، پیاوەتی و سەربەستییە، لەسەر ئەوەشڕا زمانەکەیان هێزیکی طبیعی هەیە بۆ بەیان کردن. ئەو نەتەوەیە، هەڵبەســت و هۆنراوێکی زۆری دەرخســتوە، وە دەتوانین بڵێین کە هەمیشــە خاوەنی هەڵبەســت و گۆرانی بوە کە بەشــی زۆریان ئێجگار بەنرخن، قەواعیدی ئالوز و شــێوازی (علم عروض) کە شــیعری فارســی و عەرەبی و ترکی بێ هێز و بێ نوکتە کردوە، لە کوردیدا تەئسیری نەبووە))(هیوا، ١٩٦٣، ل٢) ئەم بۆچوونەی نووسەر تەواو نییە و کەوتووەتە دوو هەڵەوە، یەکەم ئەگەر کێشی عەرووز ، کەهی زمان و ئەدەبی عەرەبییە، بۆ کوردی شــیاو نەبێت بە بەراورد بەکێشــی خۆماڵی، کێشــی خۆماڵی پڕ بەپێســتی ئەدەبی کوردی بێت، ئەوا بەهەمان تەرز کێشــی عەرووز پڕ بەپێســتی زمان و ئەدەبی عەرەبییە، لەبەرئەوەی لەگەڵ تایبەتمەندی زمانی ئەواندا دەگونجێت. دووەم ئەگەرچی کێشــی عەرووز بۆ زمانی فارســی و تورکی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا شاعیرانیان توانیویانە شاکاری شیعری پێ بەرهەم بهێنن کە لە ئاست ئەدەبە بەرزەکانی جیهاندان.

نووسەر ئەوە دەخاتەڕوو، کە شیعری کوردی بنەمایەکی کێشی جێگیری نییە, کە پێوەی پابەندبێ وەکو (عەرووز)، چونکە لە بنەڕەتدا ئەم زمانە سروشتێکی شاعیرانەی هەیە و شیعری کوردی سەربەستە و هەر شیعرێك پابەندی ئەو ڕێوشــوێنە دەبێت، کە شــیعرەکە پێویســتی پێیەتی، وەك دەڵێ: ((زمانی کوردی لە بناغەدا شــاعیرانەیە؛ وە گەلی کورد، زۆرترینیان شــاعیرن. شــیعری کوردی تەواو طبیعیە شــتی مصنوعی ناتوانی جێی تیدا بکاتەوە. هۆنەر دەتوانێ هەر کاتێ ویستی ڕێ و شوینیکی تازە دروست بکا. شیعری کوردی قاعیدێکی ثابتی نیە کە شیعر دەربەستی بێ، هۆنەری

کورد دەیەوێ بیری خۆی دەربڕێ، ئامانجی تەنیا ئەوەیە کە ئەو بیرە بە باشی و ڕوونی بەدی بێنێ. هەر شیعرێك و هەر گۆرانێك، شێوە و ڕێ و ڕەوشتی تایبەتی خۆی هەیە))(هیوا، ١٩٦٣، ل٢) بەمجۆرە ئەوە ڕووندەکاتەوە کە ئاوازی شیعر و گۆرانی کوردی ئاوازێکی ڕەوانە و بە ئاسانی دادەنرێت و بۆ دانانی هیچ پێویستت بە زۆر لەخۆکردن نییە، بەپێچەوانەی مۆسیقای (عەرووز)ەوە کە دەبێت بۆ دانانی ماوەیەکی زۆر تەرخان بکەیت و بە دوای وشە هاوئاوازەکاندا بگەڕێت بۆ ئەوەی بتوانیت شیعرێکی بێ کەموکوڕی دابنێیت.

نووسەر بڕوای وایە (گۆران) سروشتی شیعری کوردی لە شیعرەکانیدا پاراستووە بە گەڕانەوەی بۆ کێشی پەنجەی خۆماڵی، کە تایبەتمەندی زمانی کوردییە و خەڵك پێی ئاشنایە، بۆ بەڵگەی قسەکانیشی پشتی بە نووسینێکی (گۆران) بەستووە لە سەر بەکارهێنانی ئاوازی خۆماڵی، وەك دەڵێ: ((مامۆستا گۆران باشتر لە گشت شاعرانی کورد توانی طبیعتی شیعری کوردی لە هەڵبەستەکانیدا بپارێزێ ... بەراستی شیعری مامۆستا گۆران مۆسیقای تیدایە، مۆسیقای تیدایە کە خوینەری شیعرەکانی لە کاتی خوێندنەوەدا گوێی لێ دەبێ و ئیحساسی دەکا))(هیوا، ١٩٦٣، ل٢) ئەمەش لەبەرئەوەی (گۆران) لە شیعرەکانیدا ئاوازی خۆماڵی بەکارهێناوە و دەستبەرداری مۆسیقای بێگانە بووە، هەر بۆیە هەموو خەڵك دەتوانن هەست بە مۆسیقای شیعرەکانی بکەن و چێژی لێ وەربگرن. هەروەها لەسەر ئەو بیروڕایە بەردەوام دەبێت, کە سەرکەوتنی (گۆران) بەهۆی ئەوەوە بووە دەستبەرداری ئاوازی بێگانە بووە و گەڕاوەتەوە بۆ ئەو ئاوازە خۆماڵییەی کوردی, کە لە شیعر و گۆرانی فۆلکلۆریدا هەیە، وەك دەڵێ: ((لە بەیت و چریکەی کوردیدا نثر و هەلبەست و مۆسیقا تێکەلن، بەیت بێژ لە بەیتێکدا ئەوی هەلبەستی دەنێ بە ئاهەنگ بیخوێنێ و دەنگی لێ هەڵبێنێ، هەر هەڵبەستەش هەوای خۆی هەیە، هۆنراوەکانی مامۆستا گۆران دەڵێی بەشیکە لەو هەلبەستانە کە لە چریکەیەك هینراوەتە دەرێ وە عنوانێکی لەسەردانراوە))(هیوا، ١٩٦٣، ل٢) بەمجۆرە نووسەر بڕوای وایە گۆران لەڕووی شێوازەوە بەتەواوی شیعرەکانی هاوشێوەی شیعری فۆلکلۆری کوردین و دەڵێی بەشێکن لەو فۆلکلۆرە. نووسەر بۆ زیاتر سەلماندنی ئەم بیروڕایەی هاتووە بەراوردی شیعرێکی فۆلکلۆری کوردی و شیعرێکی (گۆران)ی کردووە کە لەڕووی ئاواز و شێوازەوە هاوشێوەیەی یەکن بەڵام لە ڕووی واتاوە جیاوازن, وەك دەڵێ: ((لێرەدا وینەیەك لە هەلبەستی دو چریکەی بەناوبانگی کوردی (خەج و سیامەند) و (مەم و زین) دەبینین کە بەدوای واندا هەلبەستێکی گۆران دێ، ئەو هەڵبەستانە ئی زۆر کۆنن. شەباهەتی شێوەی شیعری گۆران (نەك شەباهەتی مەعنا) لەگەل شێوەی ئەو هەلبەستانە کەلە بیرێکی ساکار و ژیری کوردی سەرچاوەی گرتووە، دەردەکەوێ))(هیوا، ١٩٦٣، ل٢)

نووسەر بۆچوونەکانی تەواون، کاتێک ئەوە دەخاتەڕوو ئاوازی خۆماڵی ئاوازێکی ڕەوان و ئاسانە بەپێچەوانەی عەرووزەوە, کە ئاوازێکی قورسە و دانانی گرانە، هەروەها نهێنی سەرکەوتنی گۆران لە شیعر نووسیندا بۆ ئەوە دەگەڕێنێتەوە, کە شاعیر دەستبەرداری ئاوازی بێگانە (کێشی عەرووز) بووە و گەڕاوەتەوە بۆ ئاوازی خۆماڵی، چونکە خەڵکی کوردستان ئاشنای ئەم ئاوازەن و چێژی لێ وەردەگرن، بەپێچەوانەی (کێشی عەرووز)ەوە, کە کێشێکی بێگانەیە و دانانی گرانە و لەگەڵ چێژی گشتی تاکی کورددا یەکناگرێتەوە, بەتایبەتی لە سەردەمی نوێدا.

نووسەرێکی تر بەناوی (ئارێز) هەر لە هەمان ژمارەی ڕۆژنامەی (کوردستان)دا گوتارێکی بەناوی (ناخی سروشت سەرچاوەی هەستی گۆران) بڵاوکردووەتەوە و تێیدا بەشێوەیەکی گشتی قسە لەسەر شیعرەکانی گۆران و ئەو جوانی و ڕازاوەییە دەکات، کە شاعیر لە شیعرەکانیدا بەرجەستەی کردووە، هەروەها ئەوە دەخاتەڕوو، کە یەکێك لە بنەما سەرەکییەکانی ئیستاتیکای شیعری گۆران ئاوازی شیعرەکانیەتی، شاعیر لەڕێگەی ئاوازەوە جوانییەکی تایبەتی بە شیعرەکانی بەخشیوە، کە دەبێتە ڕێ نیشاندەری خوێنەر بۆ چێژ وەرگرتن و تێگەیشتن لە شیعرەکانی شاعیر، بۆیە

دەڵێ: ((گوران ئەگەر ویستویە جوانیەك بەیان بكات وە وشەی وەهای دەس نەكەوتوە كە ئەو جوانیەی پێ بناسێنێ لە مۆسیقا یارمەتی وەرگرتوە و ئاهەنگێكی بە شیعرەكەی داوە كە خوینەر بەهۆی ئەو ئاهەنگەوە مەبەستی گۆران هەست ئەكا. لە وشەی شیعرەكانی گۆراندا تۆنێكی تایبەتی هەیە كە ئەگەر باسی شتێك بكا ئەوە بەیانی زۆرتری پیویست بێ مەبەستەكەی دەرئەخا گۆران بەراستی مەیل و تاسەی كوردی بۆ شیعر پاراوكرد))(ئاریز، ١٩٦٣، ل٦) بەدڵنیاییەوە ئاوازی شیعرەکانی گۆران جوان و ئیستاتیکین، ئاوازی شیعرەکانی چێژێکی تایبەتیان بە شیعرەکانی شاعیر بەخشیووە.

محەمەد ڕەسوڵ هاوار لە (ڕۆژنامەی برایی)دا بە چەند ئەڵقەیەك گوتارێکی ڕەخنەیی بەناوی (شیعر و شاعیرەکانمان) بڵاوکردووەتەوە. نووسەر بڕوای وایە کێشی شیعرەکانی (ئاڤێستا) کێشێکی ڕەسەنی خۆماڵی کوردین، ئەم جۆرە کێشە لە شیعری فۆلکلۆری کوردی و لای شاعیرانی میللی و شاعیرانی شێوەزاری گۆران و شاعیرانی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم دەبینرێت، وەك دەڵێ: ((وەزنی شیعرەکانی ئاویستا وەزنێکی تایبەتی کوردەواری بووە و لەسەر وەزنی ئەڵلاوەیسی و قەتار، داری جەنگەکە، کە زنجیرە هەڵبەستێکی ئایینی عەلی یەڵلاییەکانە پاشەبەرەی ئاوێستایە... بەشی زۆری شیعرەکانی وەلی دێوانە و مەولەوی و بێسارانی و هەندێکی پیرەمێرد ئەو هەڵبەستانەن کە گۆرانیەکانی کۆنی کوردی پێ ئەوترێت وەکوو بەشی گاتاکەی ئاوێستا))(محەمەد ڕەسوڵ هاوار، ٢٠٠٨، ل١٢٢)

نووسەر بڕوای وایە ئەدەبی کوردی بۆ ماوەیەکی درێژ لەژێر کاریگەری ئەدەبی عەرەبی و فارسی و تورکیدا بووە، ئەمەش لەبەر ئەوەی ئەو نەتەوانە لەڕووی سیاسییەوە لە کوردستان باڵا دەست بوونە، هەربۆیە شاعیرانی کوردیش لاسایی شیعری ئەم نەتەوانەیان کردووەتەوە و بنەما تیۆرییەکانی وەك (عەرووز و ڕەوانبێژی و ...) لە شیعرەکانیاندا بەرجەستە کردووە، بۆیە دەڵێ: ((ماوەیەکی دوورودرێژ لە تەمەنی گەلی کورد، هەر بەرهەمێکی ئەدەبی وردی بووبێت، بریتی بووە لە لاساییکردنەوەی شاعیرانی عەرەب و فارس و تورك، کە ئەمانە بەرودوا هێزی دەسەڵاتداری ئیسلام بوون لە ناوچەی کوردستاندا. تەماشا ئەکەین زۆربەی شیعرەکانی نالی و مەحوی بەئاشکرا نیشانەی لاساییکردنەوەی شیعری عەرەبی و فارسی و تورکییان تیا دەرئەکەوێت))(محەمەد ڕەسوڵ هاوار، ٢٠٠٨، ل١٢٢) هەربۆیە نووسەر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە شاعیرانی کورد خۆیان گیرۆدەی کێشی عەرووزی عەرەبی و هونەرەکانی ڕەوانبێژی عەرەبی کردووە و بە زۆر لەخۆکردنەوە لە شیعرەکانیاندا بەرجەستەیان کردووە، کە لە بنەڕەتدا لەگەڵ زمانی کوردی و بنەما مۆسیقییەکانی زمانی کوردیدا ناگونجێن، وەك دەڵێ: ((وە دەری ئەخەن کە چۆن شاعیری کوردی ئەوسا خۆی گیرۆدەی عیلمی عەرووض و موحەسەناتی لەفظی و بەلاغەی عەرەبی کردووە. شێوەی شیعری بێگانە بە هەموو قورسی و پارسەنگییەوە سەپاندوویانە بەسەر زمانی کوردیدا، کە بە هیچ جۆرێک لەگەڵ سروشت و ئاواز و مۆسیقای وشەکانیا ڕێک ناکەوێت))(محەمەد ڕەسوڵ هاوار، ٢٠٠٨، ل١٢٢) هەروەها بەردەوام دەبێت و ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە ((شیعری کوردییان بە مت و مووروویی بێگانە ڕازاندووەتەوە و خۆیان پێ ماندوو کردووە و بۆ وشەیەک یاخود بۆ قافیە بە چرای ڕۆن گەرچەکەوە کون و قوژبن گەڕاون تا گەیشتوونەتە مەرامی خۆیان))(محەمەد ڕەسوڵ هاوار، ٢٠٠٨، ل١٢٣) قسەکانی نووسەر تەواون، لەبەرئەوەی شاعیرانی کورد پەیڕەوی بنەماکانی شیعری ڕۆژهەڵاتی ئیسلامییان کردووە، کە لە بنەڕەتدا لەگەڵ بنەڕەتەکانی زمانی کوردیدا ناگونجێت؛ بەتایبەتی (کێشی عەرووز)، هەروەها زمانێکی تێکەڵ بە وشەی بێگانەیان بەکارهێناوە بۆ گونجاندنی لەگەڵ کێشەکەدا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کۆمەڵێک شیعری بەرزیان بۆ بەجێ هێشتووین، کە لە ئاستی ئەدەبە بەرزەکانی ناوچەکە و جیهان دان.

نووسەر حاجی قادری کۆیی دەکاتە سەرمەشقی دەستبەرداربوون لە کێشی عەرووزی عەرەبی و بڕوای وایە شاعیر لەبەرئەوەی هەستی بەوە کردبوو، کە ناتوانێت بۆ گەیاندنی پەیامی خۆی پشت بە عەرووزی عەرەبی ببەستێت، بۆیە

هەوڵی داوە دەستبەرداری ئەم هونەرە بێت، چونكە ئەگەر بەتەواوی پابەندی ئەم جۆرە كێشە بێت، ئەوا ناتوانێت شیعر بەو زمانە بڵێت، كە خەڵكی لێی تێدەگات و بەمجۆرەش پەیامەكەی ناگاتە جێی خۆی. هەربۆیە دەڵێ: ((حاجی قادری كۆیی لە شیعرەكانیا پەتی كلاسیكی ئەپچڕێنێت و وەكوو شاعیرەكانی بەر لەخۆی و دەوروپشتی خۆی هەوڵی ئەوە نادات شیعری ئاڵۆزكاو و قورس و وشەی توێكڵدار بەكار بهێنێت، زۆر بایەخ بە مانا و ناوەرۆك ئەدات نەك شێوە، وەكو خۆی لە شیعرەكانیا ئەڵێت: لێم مەگرن ئەگەر شیعرەكانم كەچ و خوار بن، چونكە من نیازم لەمانەیە و ئەمەوێ لەدوای عیلمی عەرووض و شیعری كۆن خۆم ڕزگار بكەم))(محەمەد ڕەسوڵ هاوار، ٢٠٠٨، ل١٢٤) لێرەدا پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بكەین، كە حاجی قادری كۆیی لەو دێڕە شیعرەدا (بەیتەكان عەیبی مەكەن خوار و كەچن – مەقسەدم لەم بەیت و باوە دەربچن) مەبەستی دەستبەرداربوون نییە لە كێشی عەرووز و بنەماكانی شیعری كۆن، بەڵكو مەبەستی ڕزگاربوونە لە بەند و باوی نادادگەرانەی دەسەڵاتی بێگانە و خۆخۆری كوردە، كە دەشڵێ: عەیبی مەكەن، واتە دان بەوەدا دەنێت شیعرەكانی لەڕووی كێش و سەرواوە لەنگن، ئەم لەگەڵ كێش و سەروای دروست و تەواودایە، بەڵام شاعیر دەیەوێت بڵێ: بۆ من ڕێك ناكەوێت مەبەستەكانمی پێ دەربڕم، هەر بۆیە لەپێناو دەربڕینی مەبەستەكانێتی؛ كە شیعرەكانی لەڕووی كێش و سەرواوە لەنگن و خۆیشی دانی پێدا دەنێت.

هەروەها نووسەر جەخت لەوەش دەكاتەوە، كە لەدوای حاجی قادری كۆییەوە چەند شاعیرێكی تر دەستبەرداری كێشی عەرووز دەبن و كێشی پەنجەی خۆماڵی بەكاردەهێنن، وەك دەڵێ: ((قەڵەم بە دەستی ئەوسا ئەكەونە سەر سەودای كێش و وەزن و جۆرە بابەتێكی نوێ لە شیعر و نووسیندا، وەكوو لە شیعرەكانی پیرەمێرد و لە هەنێكی زێوەردا دەرئەكەوت، لەپاش ئەوانیش عەبدولواحید نووری و نووری شێخ صاڵح كە ئەمانەی دوایی لەوانی پێشوو تازەتر و مێشك و بیروباوەڕ فەریكتر بوون))(محەمەد ڕەسوڵ هاوار، ٢٠٠٨، ل١٢٤) بەدڵنیاییەوە لەدوای حاجی قادری كۆییەوە كۆمەڵێك شاعیری تر پەیدادەبن, كە زیاتر لە كێشی عەرووزی عەرەبی دوور دەكەونەوە و شیعرەكانیان بە كێشی پەنجەی خۆماڵی دادەنێن، ئەمەش لەبەرئەوەی بارودۆخی ژیان و گوزەران و لایەنی سیاسی و كۆمەڵایەتی و ئابووری و ژیاری لە گۆڕاندابوو، هەستی نەتەوایەتی و خزمەتكردن بە نەتەوەی كورد لەڕێگەی گەڕانەوە بۆ ڕەسەنایەتی نەتەوە بووە بنەمای كاركردنی ئەم شاعیرانە، هەربۆیە شاعیران لە ژێركاریگەری و ئەدەبی توركیدا گەڕانەوە بۆ كێشی پەنجەی خۆماڵی.

نووسەر بڕوای وایە هەڵبەستی كۆنی شێوەزاری گۆران (هەورامی) لە ڕووی ئاوازەوە لەگەڵ هەست و نەستی تاكی كوردیدا دەگونجێت و زیاتر چێژی لێ وەردەگرێت، ئەمەش لەبەرئەوەی دێڕەكانی ئەم جۆرە شیعرە لە چاو شیعری عەرووزیدا كورتترن و ڕیتمیشیان خێراترە، وەك دەڵێ: ((لای من هەڵبەستی كوردی بەشێوەی هەورامی پڕە لە هەست و هۆشی كۆنی كوردەواری وە لەگەڵ هەڵبەستەكانی گاتەدا یەك ئەكەوێت، كە لە كۆندا مووغەكان لەناو ئەشكەوتەكاندا وتوویانە. شێوەی هەڵبەستی هەورامی بەهەموو گۆرانی و بەرهەمەكانی ئەو ناوچەیە ئەوترێت دێڕی هەڵبەستەكانیان كورت و تیژڕەوە، وە بەشێكی زۆری دە بڕگەییە، وەكوو ئەو هەڵبەستانەی كە لە شیعرەكانی بێسارانی و وەلی دێوانە و مەولەوی و صەیدی هەورامی و گەلێ شاعیری ترا))(محەمەد ڕەسوڵ هاوار، ٢٠٠٨، ل١٣٥)

نووسەر لە گوتارەكەیدا ئەوە دەخاتەڕوو, كە شیعری كوردی بۆ ماوەیەكی درێژ لاساییكردنەوەی شیعری بێگانە بووە و شاعیران بە زۆرلەخۆكردن بنەماكانی شیعری بێگانەیان لە شیعری كوردیدا بەرجەستەكردووە، تا (حاجی قادری كۆیی) دەستی كرد بەلادان لە بنەماكانی شیعری بێگانە، بەتایبەتی (كێشی عەرووز) پاشان پیرەمێرد و زێوەر و عەبدولواحید نووری و شێخ نووری شێخ ساڵح لەسەر ڕێچكەكەی حاجی بەردەوام بوون و دەستبەرداری كێشی

عەرووز بوون و پابەند بوون بەکێشی پەنجەی خۆماڵییەوە، کە لەشیعرەکانی (ئاڤێستا)دا و لەشیعری شێوەزاری گۆراندا پەیڕەو کرابوو.

بەشی دووەم: ڕەهەندی ئاوازی شیعریی لە کتێبە ئەدەبییەکاندا

ڕەفیق حلمی لە کتێبەکەیدا (شعر و ئەدەبیاتی کوردی) باسی ئاوازی شیعر (کێش و سەروا)ی کردووە و بە بنەمایەکی ڕەخنەیی و ڕەگەزێکی پێکهێنەری ئیستاتیکی دایناوە. نووسەر لە شیکردنەوەی شیعرەکانی (حەمدی)دا ئەوە دەخاتەڕوو، کە ئەم شاعیرە زۆر خۆی ماندووکردووە بۆ دۆزینەوەی وشەی گونجاو بۆ سەروا، کە ئەمەش وایکردووە شیعری جوان و بەرز بنووسێت، وەك دەڵێ: ((ئەحمەد حمدی جیی ئینکار نیە کە بو شعر دانان خوی زور ماندوکردوە و گەلیك لە شعرەکانی لەبەر صنعتی لفظ و قافیە تەنگی لە رەوانی و سەلاسەت مەحرومە، بەلام گەلی جاریش ئەم خوماندوکردنەی بە خورایی نەرویشتوە و شعری زور مەتینی داناوە))(ڕەفیق حلمی (١٩٤١)، ل١١)

ڕەفیق حلمی لە باسی شیعرێکی (دڵدار)دا پاش ئەوەی چەند لایەنێکی شیدەکاتەوە، لەسەر مۆسیقای شیعرەکەش ڕادەوەستێ و بەشێوەیەکی گشتی ئاوازەکەی بە باش دادەنێت، تەنها یەك کەموکوڕی دیاریدەکات، ئەویش بریتییە لە دووبارەبوونەوەی یەك سەروا لە دێڕی یەکەم و دێڕی پێنجەمدا، کە ئەمەش نەنگییەکی شیعرییە، وەك دەڵێ: ((لەلایەن وەزن و قافیەیشەوە کەمووکورتی نیە و بەلکوو ئەتوانم بلیم کە قافیەکانی زور جوان و شاعرانەیە، ئەوەندە هەیە قافیەی "وائەبی" لە سەدری بەیتی یەکەما هاتووە، لە عەجزی بەیتی پینجەما دووبارە کراوەتەوە))(ڕەفیق حلمی (١٩٥٦)، ل١٣) هەروەها نووسەر هەمان ڕەخنە لە شیعرێکی (سەلام)یش دەگرێت، کە وشەی (ئاو)ی لە کەمتر لە حەوت دێڕدا وەك سەروا دووجار بەکارهێناوە، وەك دەڵێ: ((ووشەی ئاو دووجار کراوە بە قافیە کە ئەمە رەغنەی لی ئەگیری)) (ڕەفیق حلمی (١٩٥٦)، ل٩٢) ڕەخنەکەی نووسەر لەجێگەی خۆیدایە، چونکە بەپێی بنەماکانی یەکێتی سەروا، بەکارهێنانی هەمان سەروا لە کەمتر لە (٧) دێڕدا بە لەنگی دادەنرێت و پێی دەگوترێت (الایطاء).

هەروەها ئەوە دەخاتەڕوو، کە شیعری (کەمالی) و زۆربەی شاعیرانی کلاسیك زۆربەی هەر باسی عیشق و خۆشەویستی و دڵداری و مەی و مەستی بووە یاخود باسی یار و جوانییەکانی بووە، هەروەها بەهۆی بەگەڕان بە دوای سەروای گونجاودا (قافیەبازی) شیعرەکانیان کورت بووە و لە چەند دێڕێك تێپەری نەکردووە، وەك دەڵێ: ((چونکە شعری ئەمانە و شاعرەکانی هاوچەرخیان ئەگەر نەلیین هەمووی، بەشی هەرە زوربەیان هەر باسی عەشق و غەرام و مەستی و شەرابە یا بەباسی چاو و برو و خەت و خال و ئەگریجە ررەش کراوەتەوە، لەبەر ئەمە ئاسوی تەفکیری شاعرەکان، زور سنووردار و ماوەی قافیەبازییان ئیجگار تەنگ بووە، و بەهوی ئەم قافیە تەنگی و سنووردارییەوە ماوەی شعریان کورت بووە و هەندیجار لە پینج بەیت تی پەری نەکردووە))(ڕەفیق حلمی (١٩٥٦)، ل١٢٦-١٢٧) نووسەر لێرەدا ئاماژەی بۆ خاڵێکی دروست کردووە لە بەرجەستەکردنی یەکێتی سەروادا لە شیعری کلاسیکدا، چونکە دۆزینەوەی چەندین وشەی هاوئاهەنگی واتا جیاواز زۆر قورس بووە بۆ یەک مەبەستی شیعری لای بەشێک لە شاعیران، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا مەحاڵ نەبووە، چونکە چامەی شیعریی کلاسیکمان هەیە ژمارەی دێڕەکانی دەگاتە زیاتر لە (١٠٠) دێڕە شیعر.

نووسەر لەباسی (گۆران)دا یەکێك لەو لایەنانەی گرنگی پێداوە (ئاوازی شیعری) بووە و بڕوای وایە ئەو مۆسیقایەی شاعیر لە شیعرەکانی (بەهەشت و یادگار)دا بەرجەستەی کردووە؛ ئاوازێکی جیاوازە و لە ئاوازی شیعری کۆن ناچێت، کە سەرچاوەکەی لە سەروای یەکگرتوو و عەرووزی عەرەبییە، ئەم شیعرانە وەك نووسەر دەڵێ: ((بە وەزن و ئسلوب و ماناش لە شعری کونی کلاسیکی زور دوور و جیاوازن، مووسیقایەك کە لەم شعرانەدا هەیە لەگەل ئاهەنگی موسیقای

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

شــعری کون وەکو ئـەو فـەرق و جیـاوازییـەیـە کـە لـەبـەینی موسـیـقـای کونی خورهـەلات و موسـیـقـای تـازەی خورئاواییەکانە))(ڕەفیق حلمی (١٩٥٦)، ل١٦٣) هەر ئەمەش وایکردووە ئەوانەی تەنها ئاشنای ئاوازی کۆنی خۆرهەڵاتن چێژ لەم جۆرە ئاوازە وەرنەگرن و لایان نامۆ بێت، بەڵام ئەوانەی ئاشنای ئاوازی خۆرئاوایین؛ ئەوان چێژی لێوەردەگرن، وەك دەڵێ: ((ئینجا لەبەر ئەمەیە کە بیتوو یەکیك لە موسیقای خورهەلاتیەکانی کون بەولاوە موسیقای نەبیستبیت و کویچکەی هەربەو جورە موسـیقایە راهاتبیت و گوش کرابی رەنگە لەم موسـیقا تازەیە کە لەشـعرە تازەکانی گوراندا هەیە تامیکی ئەوتو وەرنەگری، بەلام ئەوانەی کە کەموزور لە ئەدەبی خورئاواوە بە ووشــەیەکی روون تر لە ئەدەبی تازە ئاگەدارن تام و چەشکەی ئەم شعرانە سەرمەستیان ئەکا، وە بە موزیقەیك کە لەم شعرە تازانەدا هەیە رەگەکانی لەشـیان دیتە لەرزین وە لە کانگای دلیانا هەسـت بەو موچرکانە ئەکەن کە لەژیر تأثیریکی وەیا مقناطیسـی پەیا ئەبی))(ڕەفیق حلمی (١٩٥٦)، ل١٦٤) قسـەکەی نووسـەر زۆر تەواوە، چونکە گۆران بە سـوود وەرگرتن لە بنەماکانی ئاوازی ڕۆژئاوایی؛ بەتایبەتی (سـۆنێتە)ی ئەوروپی، کە لەچەند قاڵبێک پێکهاتووە، توانی نوێبوونەوەیەکی تەواو لە ئاوازی شـیعریی کوردیدا بکات، کە بە درێژایی چەندین سـەدە باڵی بەسـەر شـیعری کوردیدا کێشـابوو. (بڕوانە: ئاسـۆ عومەر مستەفا، ٢٠٠٩،ل١٢٠-١٣٠)

نووسەر لەسەر گفتوگۆکردنی شیعرەکانی گۆران بەردەوام دەبێت و چەند کۆپلەیەکی لە شیعری (ڕەوتێکی جوان) وەرگرتووە و ئەو ئاوازە ڕووندەکاتەوە شـیعرەکەیان پێکهێناوە، کە بەبڕوای نووســەر جوانییـەکی بێ وێنـەیان دروسـتکردووە و مرۆڤ چێژیان لێ وەردەگرێت، وەك دەڵێ: ((شـکی تیا نیە کە لەم شـعرە سـاکارانەدا هەسـت بە ئاهەنگیکی موسـیقی ئەکەن کە تەزویکی فینك و خوش ئەدا بە دل وە ئەیگەشـینیتەوە ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە دەنگی ووشـەکان لەسەر تەپلی گویجکەمان وەکو تەئثیری ژییەکە کە بە ئەموستی موسیقاریکی شارەزا ئەخشینری بەسـەر تەلەکانی کەمانا))(ڕەفیق حلمی (١٩٥٦)، ل١٦٨) ئەم بۆچوونە ئاماژەیەکی ناڕاسـتەوخۆیە بە ئاوازی ناوەوەی شـیعر چونکە ((وەك دەردەکەوێ رەفیق حلمی لە نموونەکانیدا زیاتر بیری لەو دەنگانە کردۆتەوە کە ئەو وشـانە هێمای بۆ دەکەن نەك دەنگی وشـەکان خۆیان، چونکە ئەو وشانە بۆ خۆیان لەلایەن شاعیری هونەرمەندەوە بە چەشنێکی وا بەکاردەهێنرێن کە نەك هەر دڵ ناگوشێت، بەڵکو دڵیشی پێ دەبزوێنێ))(دلْشاد عەلی، ١٩٩٨، ل٩٤)

نووســەر جەخت لەوە دەکاتەوە، کە (گۆران) خۆی لە لاســاییکردنەوە ڕزگار کردووە و تەوقی کێش و ســەروای تەقلیدی شـیعری کۆنی تێکشـاندووە و خۆی لە کێشـی عەرووزی عەرەبی ڕزگارکردووە و پابەندی یەکێتی سـەرواش نەبووە، شـاعیر بۆخۆی ڕێچکەیەکی نوێی هێناوەتە کایەوە، کە بەبڕوای نووسـەر پێویسـتە شـاعیرە لاوەکان لاسـایی بکەنەوە، وەك دەڵێ: ((گوران یەکیکە لە بویژە بەرزەکانی کورد کە تەوقی لاسـایی کردنەوەیان شـکاندوە وە سـەریان لەبەر چەمەری چاولیکەری و تەقلیدا نەچەماندوەتەوە و گیرودەی کوت و زنجیری عیلمی عەرووض وەیا پی بەندی قافیە نەبوون، گوران خوی ریگەیەکی تازەی وای داناوە لە شعرا، کە ئەشی بویژ و ئەدیبە تازەکانمان لاسایی بکەنەوە وە لەسـەری بررون))(ڕەفیق حلمی (١٩٥٦)، ل١٧٤) پاشـان نووسـەر لەسـەر بیروڕاکانی بەردەوام دەبێت و جەخت لەوە دەکاتەوە شــاعیر لاســاییکردنەوە و چاولێکەری هەڵگێڕاوەتەوە و لەجیاتی ئەوەی ملکەچی ســەروا بێت، ســەروای ملکەچی خۆی کردووە و هەرگیز بەدوای وشـە بۆ سـەروادا نەگەڕاوە, لەبەر سـەروا بیرو خەیاڵی خۆی نەشـێواندووە، وەك دەڵێ: ((لە کاتیکا کە زور کـەس مل کـەچی قافیـە ئەبن گوران قافیـەی مل کـەچی خوی کردوە، بو قافیـەییکی تایبەتی رەوانی و سـەلاسـەتی بیری خوی نەئالوزاندوە "تیك نەداوە" وە رسـتـەی خـەیالی قافیە وەکو میوورون بە دەسـتیەوە بە مـەیلی خوی یاری پی ئەکا)) (ڕەفیق حلمی (١٩٥٦)، ل١٧٤) هەروەها زیاتر بەردەوام دەبێت لەسـەر

بیروڕاکانی لەبارەی سەرواى شیعرەکانی شاعیرەوە و ئەوە دووپاتدەکاتەوە, کە شاعیر فەرهەنگی وشەی دەوڵەمەندە و بەدواى وشـەدا نەگەڕاوە بۆ سـەروا، بەڵکو ئەو وشـانەی بەکاری هێناون هەر خۆیان خاوەنی تایبەتمەندی سـەجع و سـەروا بوونە و بەسـەر زمانیدا هاتوون، بۆ ئەمەش نموونەی بەچەند وشـەیەکی ناو شـیعرەکانی شـاعیر هێناوەتەوە، وەك دەڵێ: ((زورجاریش رەنگە هەر بیری لە قافیە نەکردبیتەوە، لەگەل ئەمەشـا شـعرەکانی سـەراپا قافیەدارە، چونکە چەشـکەیەکی بەرزی تەبیعی ووشـەکانی لە وێنەی "سـەجع و قافیە"دا هانیوە بەسـەر زمانیاو ئەگینا وشـەکانی "تیروقەلەو، مانگەشەو، وەیا قونەقون و سپی و خرپن" لەوانە نیە گوران بەتایبەتی بیری لی کردبنەوە وە مەوزوعی شـعرەکەی لەژێر حوکمی ئەم قافیانەدا دانابی، بەکوورتی من لەو باوەررەدام کە گوران تەنیا بیری لەو دیمەنانە کردوەتەوە کە چاوی پی کەوتوە ئینجا کە ئەیەوی بیگیرریتەوە ئەو قافیە و ووشــانە کە کەلکی گیرانەوەییکی وا ئەگری، خویان بەسەر گورانا برریوە)) (ڕەفیق حلمی (١٩٥٦)، ل١٧٤-١٧٥)

نووســەر توانیویەتی بەشـێوەیەکی گشـتی ئەو ئاوازەی لە شـیعری گۆراندا هەیە ڕوونبکاتەوە، بەتایبەتی ئەو شــیعرانەی پەیڕەوی بنەماکانی کلاسـیکی نەکردووە، چونکە گۆران فەرهەنگی بیر و خەیاڵ و زمانی فراوان بووە و خســتوویەتییە خزمەتی دەقی شـیعرەکانییەوە، هەربۆیە نموونەیەکی جیاوازی دەقی شـیعری داهێناوە، کە بۆ سەردەمی خۆی تەواو تازەبوون.

مارف خەزنەدار لە ســاڵی (١٩٥٨) پێشــەکی بۆ دیوانی (ســەلام) نووسـیوە و لەشـێوەی گوتارێکی ڕەخنەییدا بیروبۆچوونەکانی خۆی دەربارەی شـیعر و بنەماکانی و تایبەتمەندییەکانی خستووەتەڕوو. نووســەر ئەوە ڕووندەکاتەوە، کە دەستوور و یاساکانی شیعر هەمیشەیی نین و بەپێی کات و سەردەم دەگۆڕێن، وەک دەڵێ: ((لێرەدا ئەم سنوور و دەستوورانە نابن بە شتێکی نەمر بۆ شیعر، شیعرێک ئەگەر وەزن و قافیە و مۆسیقا و خەیاڵ و ئیلهامی تیابێ شیعرە، بەڵام خۆ ئەگەر یەکێتی وەزن و قافیەش لە شیعرێکا تێکچوو دیسان هەر شیعرە، منیش ئەڵێم ئەگەر ووتەییک بیر و خەیاڵی هونەری تیابوو لەگەڵ مۆسـیقا دیسـان هەر شـیعری پێ ئەڵێم))(سـەلام، ١٩٥٨، ل٢٣) ئەوەی جێگەی ڕامان بێت ئەوەیە نووسەر کێش و سەروا و ئاوازی لەیەکتر جیا کردووەتەوە، کە لێرەدا مەبەست لە (مۆسیقا) ئاماژەیەکی ناڕاسـتەوخۆیە بۆ ئاوازی ناوەوەی شـیعر، هەروەها ئەوەش دەخاتەڕوو، کە کێش و سـەروا مەرج نییە بۆ شیعر و دەشـێت شـیعرێک کێش و سـەرواى نەبێت و خاوەنی ئاوازیش بێت. نووسـەر لەسـەر ئەم بنەمایانەی باسـی کردووە شـیعر بۆ سـێ جۆر دابەشـدەکات، یەکەمیان: ئەو شـیعرانەن کە پەیڕەوی یەکێتی کێش و سـەروا دەکەن، دووەمیان: ئەو شیعرانەن کێش و سـەروایان تێدایە، بەڵام کێش و سـەرواکان گۆڕانیان بەسەردا دێت، سێیەمیشیان: ئەو شیعرانەن کە کێش و سەروایان تێدا نییە. نووسەر بۆ هەریەکێک لەم جۆرانە ناوی چەند شاعیرێکی هێناوە، بەڵام هیچ نموونەیەکی شـیعری وەکو بەڵگە بۆ قسـەکانی نەهێناوەتەوە، کە ئەگەر نموونەی شـیعری بهێنایەتەوە، ئەوکاتە توێژینەوەکەی بەهێزتر دەبوو. چونکە ئێمە تا ئەو کاتە هیچ شـیعرێکی کوردیمان بەرچاو نەکەوتووە کە کێش و سەروایان نەبووبێت.

نووسەر بەکارهێنانی کێش و سەروا لەلایەن شاعیرانەوە بۆ دوو هۆ دەگەڕێنێتەوە، ئاسانی لەبەر کردن و داپۆشینی بیر و خەیاڵی سـاکار بە کێش و سـەروا، بەڵام لەگەڵ ئەمەشـدا ئەوە دەخاتەڕوو ((کە زۆرجار وەزن و قافیە چەشـنە هونەر و خەیاڵێکی تر بە شیعر ئەدەن))(سەلام، ١٩٥٨، ل٢٥) هەروەها نووسەر لە باسی جیاوازی شیعری کۆن و تازەدا ئەوە دەخاتەڕوو، کە جیاوازییان بەهۆی بەکارهێنانی کێش و سـەرواوە نییە، بەڵکو لەبەرئەوەی ژیان بەردەوام لە گۆڕان و پێشکەوتندایە، سـەردەمێکی نوێ هاتووەتە ئاراوە، کە پێویسـتی بە شـیعری تازەیە، هەروەها بڕواشـی وایە شـاعیر دەتوانێت شیعری تازە بنووسێت و پابەندی کێش و سەرواش بێت، وەک دەڵێ: ((ئەگەر شـاعیر هونەروەرێکی

بەرزبێ هەر بەجۆری یەکەمی شیعر شیعری تازە بنووسێتەوە، واتە شیعری تازە بابەت بنووسێتەوە بە قافیە وە وەزنێکی موەحەد))(سەلام، ١٩٥٨، ل٢٦) بۆ بەڵگەی قسەکانیشی ئاماژەی بۆ چەند شاعیرێک کردووە و شیعرەکانیانی وەک نمونەی ئەو شیعرە نوێخواز و تازە بابەتانە هێناوەتەوە، کە هەم پابەندی کێش و سەروان و هەمیش ئاوازێکی تازەیان بەرجەستەکردووە، وەک دەڵێ: ((بۆ ئەمەش ئەگەر تەماشای شیعرەکانی (محمد مهدی الجواهری) و (بدر شاکر السیاب) لە دیوانی (ازهار ذابلة) و (هەردی) لە دیوانی (ڕازی تەنیایی) و هەندێ لە شیعرەکانی (دیلان) بکەین، ئەبینین ئەم شاعیرە مەزنانە وەستاییکی گەلێ بەرزیان بەکارهێناوە بۆ دارشتنی شیعرەکانیان، وە شیعرەکانیان بە ترازووی عەرووز و پەنجە – مقطع – کێشاوە، وە گەلێ سرنجیان داوەتە قافیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشا گومان لەوەدا نییە کە شیعرەکانیان شیعری تازە بابەتن، وە ئەو شیعرانەیان بە بیری تازە و مۆسیقای تازە لە شیعری کۆن جیا ئەکرێتەوە، نەک بە وەزن و قافیە))(سەلام، ١٩٥٨، ل٢٦-٢٧)

بەشێوەیەکی گشتی نووسەر کۆمەڵێک بۆچوونی گرنگی دەربارەی ئاوازی شیعر و کێش و سەروا دەربڕیوە، بەتایبەتی، کە ئاماژەی بۆ ئاوازی ناوەوەی شیعر کردووە، ئەگەرچی کێش و سەروا بەشێکن لە ئاوازی شیعر، بەڵام هەموو ئاوازی شیعرەکە نین، نووسەر ئاماژە بۆ خاڵێکی جەوهەریش دەکات، ئەویش ئەوەیە شیعر دەکرێت پابەندی کێش و سەروا نەبێت و مۆسیقاشی هەبێت، کەواتە شیعر دەکرێت خاوەنی ئاواز بێت، بەبێ ئەوەی پەیڕەوی کێش و سەروا بکات.

محەمەد سدیق عارف لەکتێبی (کامەران و هۆنراوەی نوێ)ی لەساڵی(١٩٥٨) گرنگییەکی زۆری بە ئاوازی شیعر بەتایبەتی (کێش و سەروا) داوە و بڕوای وایە ئاواز بنەمایەکی بنەڕەتی شیعرە و شیعر بەرهەمی ئاواز و جوڵەی مرۆڤی سەردەمە کۆنەکانە و لە گۆرانییەکانی ئەم مرۆڤانەوە شیعر لەدایك بووە. نووسەر بڕواشی وایە یەکێك لە ئامانجە سەرەکییەکانی گواستنەوەی شیعر لە ئەدەبی کوردیدا لە کۆنەوە بۆ نوێ دەستبەرداربوونە لە کۆت و زنجیری ئەو ئاواز (کێش و سەروا)یەی کە لەشیعری کلاسیکی کوردیدا بەکارهاتووە بۆ ئاوازێکی نوێ، کە لەگەڵ گیانی سەردەم و قۆناغە ئەدەبییە نوێیەکەدا بگونجێت، کەواتە ((خۆڕزگارکردن لە کۆت و زنجیری وەزن و قافیەی کۆن یەکێکە لە ئامانجەکانی هۆنراوەی نوێ))(حسێن عارف، ٢٠١١، ل٣٣٩)

نووسەر سەرەتا تاووتوێی کێشی شیعر دەکات و بە ڕەگەزێکی سەرەکی شیعری داناوە، بەڵام لەبەرئەوەی بارۆدۆخی ژیانی کۆمەڵایەتی گۆڕاوە، پێویستە کێشی شیعریش گۆڕانی بەسەردا بێت، چونکە یەك ڕەنگی کێشی شیعری کلاسیکی کوردی بووەتە هۆی ئەوەی شیعرەکەش سەرنجراکێش و چێژبەخش نەبێت، لەکاتێکدا لەشیعری نوێدا شاعیر گرنگی بەسەرجەم لایەنەکانی شیعرەکە دەدات و ئاوازی شیعرەکەی تەنها لەکێشەکەیدا کۆنەکراوەتەوە، بەڵکو لە دەربڕین و هارمۆنییەتی نێوان وشە و دارشتنەکەیدا و ئەو واتایەیە کە دەیبەخشێت، هەر بۆیە شاعیر بە ئارەزووی خۆی دەتوانێت گۆڕانکاری لەکێشی شیعرەکەیدا بکات، وەك دەڵێت: ((ئاوازی هۆنراوەی کۆن لە یەکپارچەیی وەزنەکەیدا بوو، لەبەر ئەمە ئەو ئاوازە رووکەشی و بێ تام دەردەچوو، لەکاتێکدا ئاوازی هۆنراوەی نوێ، بەر لە وەزن و قافیە لەمانای هۆنراوەکەدا خۆیایەتی. لەسەرنجی قووڵ و دەربڕینی "تعبیر" بەهێز و گونجاندنی وشەکانی و دارشتنیاندایە. کەوابێ، ئیتر پێوستی بە وەزنی یەکپارچەیی نییە. یانی شاعیر یاری بەو وەزنە بکا و بەئارەزووی خۆی هەڵی سووڕێنێ وە لەئەنجامدا ڕزگاری دەبێ لەو کۆت و زنجیرەی هۆنراوەی پێ بەسترابووەوە))(حسێن عارف، ٢٠١١، ل٣٣٩) لێرەدا بیروڕای نووسەر لەجێگەی خۆیدا نییە سەبارەت بە ئاوازی شیعری کلاسیك کە بە (ڕووکەش و بێ تام)

ناوی بردووە، چونکە شیعری کلاسیک نموونەی شیعری جوان و چێژ بەخشن، هەروەها شیعری کلاسیك گرنگی بەلایەنەکانی دەربڕین و وشەکاری داوە و شیعری کلاسیکمان نموونەی شیعری بەرزی سەردەمی خۆیانن.

نووسەر سەبارەت بە سەرواش بیروڕای تایبەتی خۆی هەیە و بڕوای وایە تەواوی شیعری نوێ لە خزمەتی ئەو واتایە دایە، کە شاعیر دەیەوێت بیگەیەنێتە خوێنەر، هەربۆیە پێویست ناکات شاعیر خۆی بە سەرواوە ماندوو بکات و لەهەر شوێنێکیشدا لەگەڵ واتادا بەرامبەر بوون ئەوا شاعیر دەتوانێت لە دەسبەرداری سەروابێت لەپێناو واتادا، وەك دەڵێ: ((وە هەروەها بۆ قافیە، ئێمە وتمان: ئاوازی هۆنراوەی نوێ بەستراوە بە چۆنیەتیی ئیشکردن و هێنانە بەرهەم "الانتاج" وە چۆنیەتیی ئەو کارەساتەی شاعیر لەسەری دەنووسێ. جا لەبەرئەوەی کە ئەمیش "یانی قافیە" هەر بۆ ئەوەیە دەنگ و ئاوازێکی کاریگەر بدا بە هۆنراوەکە، کەوابوو دەبێ بگۆڕدرێ و وەها بێ نەبێتە بەرهەڵست لە دەربڕینی مانای هۆنراوەکەدا. ئیتر سا یا جووت بگیرێ و یا بەیناوبەین، وە ئەگەر هەر ناچاری بوو ئەو قافیەیە بکرێ بە قوربانی ماناکە و وازی لێ بهێنرێ، یانی هیچ پێویست ناکا شاعیر لایەکی بیرکردنەوەی تەرخان بکا بۆ هێنانەوەی قافیە))(حسێن عارف، ٢٠١١، ل٣٤٠)

سەروا بەشێکی گرنگی پێکهێنانی ئیستاتیکای شیعرە, بەڵام پێویستە هاوسەنگی هەبێت لەنێوان ڕەگەزەکانی شیعردا و هەر ڕەگەزێك شوێنی خۆی بگرێت لە دەقی شیعریدا، لەبەرئەوەی لە شیعری نوێدا واتا گرنگی و ڕۆڵی تایبەتی خۆی هەیە، هەربۆیە نووسەر جەختی لەسەر دەکاتەوە و داوادەکات زیاتر لە سەروا گرنگی پێبدرێت.

نووسەر بڕوای وایە هێشتا شیعری نوێ لەدایك نەبووە، بەڵکو شیعری کوردی لە قۆناغی گوێزانەوەدایە و دابەشیدەکات بۆ سێ قۆناغ. شیعری کوردی لە قۆناغی سێیەمدایە و لە لوتکەی گوێزانەوەکەیە، لەگەڵ ئەمەشدا هێشتا ناتوانین پێی بڵێین شیعری نوێ، چونکە شیعری کوردی هێشتا پەیڕەوی کێش و سەروا دەکات و نەیتوانیوە خۆی لە کۆت و بەندی کێش و سەروا ڕزگار بکات، بۆ نموونە: شیعری کوردی هێشتا نەیتوانیوە بەتەواوی خۆی لە یەکێتی کێش ڕزگار بکات، هەروەها نەیتوانیوە خۆی لە سەروا ڕزگار بکات و شاعیران یان یەکێتی سەروا پەیڕەو دەکەن یان سەروای کۆپلە بەکاردەهێنن. ، ئەم دوو هۆکارەش وایانکردووە شیعری کوردی یەکێتی واتاشی تێدا نەبێت. لێرەدا بڕیارەکەی نووسەر زۆر توندە، چونکە ئەوکات شیعری نوێ لەدایك بووە و لە گەشەکردندابووە و بەردەوامیش بەرەو پێش چووە. بەکارهێنانی سەروای کۆپلە خۆی بەرهەمی شیعری نوێیە و شاعیران لەو کاتەدا پەیڕەوی کێشی جۆراوجۆر و سەروای کۆپلەیان کردووە، بەتایبەتی پیرەمێرد و شێخ نوری شێخ ساڵح و گۆران.

نووسەر بڕوای وایە کامەران لە چەند شیعرێکدا ئەم کۆت و بەندەی کێش و سەروای تێکشکاندووە و خۆی بە ڕێکخستنی سەرواوە خەریك نەکردووە و بە ئارەزووی خۆی بەکاری هێناوە، ئەگەرچی کەموکوڕیشی هەیە، بەڵام ئەم شیعرانەی مژدەی لەدایکبوونی شیعری نوێی کوردین، وەك دەڵێ: ((جێگەی شانازییە کە کامەران لە چەند پارچەیەکیدا ئەو کۆت و زنجیرەی شکاندووە، بەڕاستی ئەم چەند پارچەیە "ئەگەرچی بەدەریش نین لە کەموکووڕی" مژدەی لەدایکبوونی ئەو هۆنراوانەی نوێیەمان دەدەنێ کە ئێمە مەبەستمانە و لێی دواین ... هەر لەو چەند هۆنراوە ناوبراوانەی کامەراندا، مەبەستەکەی ئێمە دێتەدی، بەوەی شاعیر پێویستە خۆی زۆر بە قافیەوە خەریك نەکات و جڵەوی بۆ شل کات، وە بەئارەزووی خۆی هەڵی سووڕێنێ)) (حسێن عارف، ٢٠١١، ل٣٤٣) هەروەها باسی ئەوەش دەکات کە (کامل ژیر) و (وەشتی)یش هەوڵیان داوە شیعری تازە بنووسن و خۆیان لە کۆت و بەندی کێش و سەروا ڕزگار بکەن، بەڵام تا ئێستا سەرکەوتوو نەبوونە، وەك دەڵێ: ((هەروا چەند شاعیرێکی گەنجی تریشمان وەك "وەشتی" و "کامل ژیر" هەوڵی وتنی هۆنراوەی نوێیان داوە، بەڵام داخی گرانم تێیدا سەرنەکەوتوون، چونکە لام وایە باش تێی نەگەیشتوون، وەیاخۆ چەواشەبوون لەو تێگەیشتنەدا))(حسێن عارف، ٢٠١١، ل٣٤٣)

محەمەد سـدیق عارف بڕوای وایە گەورەترین جیاوازی نێوان شـیعری کۆن و نوێ یەکێتی واتایە، کە ئەمەیش بەهۆی کێش و سەرواوە دروست دەبێت، لە شیعری کۆندا بەهۆی پابەندبوون بەیەکێتی کێش و سەرواوە یەکێتی واتا بوونی نییە، پچرپچڕی لەواتادا هەیە، واتای شـیعر تەنها لە چوارچێوەیەکی گشـتیدا پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە، لەکاتێکدا لە شیعری نوێدا بەهۆی ڕزگاربوون لە یەکێتی کێش و سەروا، شیعر خاوەنی یەکێتی واتایە و شیعری نوێ لە سـەرەتاوە تا کۆتایی واتای یەکتر تەواو دەکەن. نووسـەر دەڵێ: ((گەورەترین ناکۆکی لەبەینی هۆنراوەی کۆن و نوێدا، یەکێتی مانایە لە هۆنراوەی کۆندا کۆت و زنجیری وەزن و قافیە دەبنە هۆی کورت و کوێری و پچرپچڕی ئەو مانایەی شـاعیر مەبەسـتییەتی، لەبەرئەوە یەکێتییان تێدا نییە، بگرە برێتین لە زۆر وێنە و دیمەنی رازاوەی جوان کە تەنیا چوارچێوەیەکی گشـتی نەبێ هیچی تر پێکیانەوە نابەسـتێ. لە کاتێکدا لە هۆنراوەی نوێدا لە سـەرەتاوە تا کۆتایی بەدوای یەکدا دێن و یەك یەکتر تەواو دەکەن، ئەمەش بەهۆی ڕزگاربوونییەوە لە کۆت و زنجیری وەزن و قافیە وگوێدانی بەمانا زیاتر لە شـێوە))(حسـێن عارف، ٢٠١١، ل٣٦٦) هەروەها مەبەسـت لە خۆڕزگارکردن لە یەکێتی کێش و سەروا بە واتای دەست بەرداربوونی تەواوەتی نییە لە کێش و سەروا، تەنانەت بەواتای دەستبەرداربوونیش لە کێشی عەرووزی عەرەبیش نایەت، بەڵکو بە واتای تێکشـکاندنی یەکێتی کێش و سـەروا و یاریکردن بەکێش و سـەروا دێت بە ئارەزووی شاعیر، کە هەندێك نووسەری کورد بە هەڵە لە خۆڕزگارکردن لە کێش و سەروا تێگەیشتوون، وەك دەڵێ: ((تا ئێسـتاش زۆر لەوانەی دوورەوپەرێز وەسـتاون لە هۆنراوەی نوێ، وا دەزانن مەبەسـت لە خۆرزگار کردن لە کۆت و زنجیری وەزن و قافیە، وازلێ هێنانیانە بەتەواوی!! بێگومان بە هەڵەچوون، چونکە لەبارەی وەزنەوە هۆنراوەی نوێش هەر لەسـەر ئەو بەحرانە دەوترێت، کە هۆنراوەی کۆنی لەسـەر دادەڕێژرێت، بەڵام تەنیا هێندە هەیە شـاعیری نوێ بە ئارەزووی خۆی یاری بەو بەحرانە دەکات و هەڵیان دەسوڕێنێ))(حسێن عارف، ٢٠١١، ل٣٦٦)

نووسـەر تاووتوێی شیعری "ئەی کچە شوان"ی کامەران دەکات و بڕوای وایە یەکێکە لە شیعرە سەرکەوتووەکانی شـاعیر، چونکە شـاعیر توانیویەتی کۆت و بەندی کێش و سـەروا تێکبشـکێنێت و یەکێتی واتا بەرجەسـتە بکات، ئەگەرچی شـاعیر لە شـیعرەکەیدا کێشـی (هەزەج)ی بەکارهێناوە، کە یەکێکە لە دەریاکانی کێشـی عەرووزی عەرەبی، بەڵام وەکو شـاعیرانی کلاسیك کێشـەکەی وەکو خۆی بەکارنەهێناوە و پەیڕەوی هاوسـەنگی تەفعیلەکان لەدێڕەکاندا ناکات، بەڵکو شـاعیر کێشـە عەرووزییەکەی تێکشـکاندووە و بە ویسـتی خۆی تەفعیلەکانی بەکارهێناوە و بەمەش ئاوازێکی نوێی بە شـیعرەکە بەخشـیوە، وەك دەڵێ: ((لە هۆنراوەی "ئەی کچە شـوان"دا کە پارچەیەکە لە هۆنراوەی ڕزگارکراو لە کۆت و زنجیری وەزن و قافیە، لەسەر بەحری هەزەج دانراوە، بەڵام لەباتیی ئەوەی خۆی ببەستێتەوە بەو کۆتەی کە ژمارەی "مفاعیلن" وە لێدانی "الایقاع" لە هەموو دێڕەکانیدا هەر دەبێ بە قەدەر یەك بن، هێناویەتی دێڕی یەکەمی بەیەك تەفعیلە وە دووەمی بە یەکێك و سـێیەمی بە دووان و چوارەمی بە یەکێك و .. هتد، هێناوەتەوە لە کاتێکدا لە سـنووری ئەو بەحرەش نەچووەتە دەرەوە))(حسـێن عارف، ٢٠١١، ل٣٦٦) هەروەها لەڕووی سـەرواشـەوە شیعرەکە بەتەواوی دەستبەرداری سەروا نەبووە، بەڵکو خۆی لە کۆت و بەندی ئەو یەکێتی سەروایە ڕزگارکردووە، کە لە شیعری کلاسیکیدا هەیە و یەکپارچەیە، شاعیر بە ویستی خۆی و بەپێی پێویستی شیعرەکە سەروای بەکارهێناوە، کە ئەمەش وای لەشاعیر کردووە لەپێناوی سەروادا یەکێتی واتا لە دەست نەدات، وەك دەڵێ: ((وە هەروەها هۆنراوەی نوێ خۆی لەو کۆتەش ڕزگار دەکا کە لەسەرەتاوە تا کۆتایی هەر بەیەك قافیە بێتەوە، وە یا خۆ تێهەڵکێش وەیا جووت جووت بگیرێ، بگرە شـاعیر بۆی هەیە بە ئارەزووی خۆی ئاڵوگۆڕی "تنوع" بە قافیە بکات، هەروەکو کامەران لە "ئەی

کچە شـوان"دا بەکاری هێناوە، ئەمەش بێگومان هەر بۆ ئەو مەبەسـتەی پێشـووە کە باسـمان کرد ، یانی ماوەدان بە شاعیر بۆ دەربڕینی ئەو مانایەی مەبەستییەتی بێ کەموکووڕی و بە یەکگرتوویی))(حسێن عارف، ٢٠١١، ل٣٦٦-٣٦٧)

پاشـان نووسـەر لەبابەت یەکێتی واتاوە بەشـێوەیەکی گشـتی لە شـیعرەکانی کامەران دەدوێت و بڕوای وایە شیعرەکانی شـاعیر هێشـتا ناتەواوی زۆریان تێدایە، تەنانەت هەندێکیان هەر یەکێتی واتایان تێدا نییە، بۆ نموونەش چەند شیعرێکی شاعیری هێناوە و خوێندنەوەی بۆ کردوون و ئەوەی سەلماندووە, کە شاعیر بەهۆی خۆ ڕزگارنەکردن لە کۆت و بەندی یەکێتی کێش و سـەروا نەیتوانیوە یەکێتی واتا بەرجەسـتە بکات، هەروەك دەڵێ: ((کۆت و زنجیری وەزن و قافیە تەنگیان بە کامەران هەڵچنیوە و بووەتە هۆی ئەوەی نەتوانێ یەکێتی بدات بە مانای هۆنراوەکانی و بە پچڕپچڕی وە یا کورت و کوێری لە دایك دەبن))(حسێن عارف، ٢٠١١، ل٣٦٩)

بەبڕوای ئێمە نووسەر بەرهەمێکی بەسوودی بۆ ئەو سەردەمە نووسیوە، بە وردی باسی کێش و سەروای کردووە و داوای ئەوە دەکات شـاعیران گۆڕانکاری لە کێش و سـەروادا بکەن، بەڵام داوای دەسـتبەرداربوونی یەکجاری لە کێش و سەروا ناکات، بەڵکو داوا دەکات بەشێوازێکی جیاواز بەکاربهێنرێت، بەشێوەیەکی گشتی کێش و سەروا دەبەستێتەوە بە واتاوە و بڕوای وایە هەر شـیعرێك پەیڕەوی یەکێتی کێش و سـەروای کرد؛ ئەوا یەکێتی واتای تێدا بەرجەسـتە نابێت، هەر شـاعیرێکیش بیەوێت لە شـیعرەکانیدا پەیڕەوی یەکێتی واتا بکات، ئەوا دەبێت سـەرەتا دەسـتبەرداری یەکێتی کێش و سەروا بێت.

ناکام لەسـاڵی (١٩٥٩) نامیلکەیەکی بەناوی (هۆنراوەی نوێ لی کولینەوەییکی ویژەیی) بڵاوکردووەتەوە و تێیدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، ئەم نامیلکەیە وەڵامدانەوەی بۆچوونەکانی کتێبی (کامەران و هۆنراوەی نوێ)یە، کە لەلایەن (محەمەد سدیق عارف)ەوە نووسراوە. نووسەر تێیدا خوێندنەوە بۆ ئەم کتێبە دەکات و گفتوگۆی سەرجەم بیروڕاکانی ناو کتێبەکە دەکات و تێڕوانینی خۆی دەربارەیان دەخاتەڕوو، هەروەها هەوڵدەدات لە ڕێگای خوێندنەوەی ئەم کتێبەوە بیروبۆچوونەکانی خۆی دەربارەی شـیعری تازە و بنەماکانی و تایبەتمەندییەکانی بخاتەڕوو، ئەوەی لێرەدا ئێمە دەمانەوێت لەسـەری ڕابوەسـتین، سـەرنجەکانی نووسـەرە دەربارەی لایەنی ئاوازی شـیعر. نووسـەر دژی ئەو بیروباوەڕەیە، کە پێی وایە یەکێتی کێش دەبێتە هۆی ئەوەی شـاعیر ئەوەی لەمێشـکیدایە نەتوانێ بەتەواوی دەریان ببڕێت، بۆ ئەم مەبەستەش داوای بەراورد لەنێوان شاعیری نوێخوازی عەرەب (حسێن مەردان ١٩٢٧-١٩٧٢) و شاعیری کلاسـیکی عەرەب (جەواهیری ١٨٩٩- ١٩٩٧)دا دەکات و بڕوای وایە شـیعرەکانی (جەواهیری) زیاتر واقعیترن و مرۆڤ دەتوانێت بۆ ژیان سـوودیان لێ ببینێت, وەك لە شـیعرەکانی (حسـێن مەردان)، وەك دەڵێ: ((بو وەلامی دانەر کە ئەلی وەزنی کون ئامانجەکانی میشـکی شـاعیری بەسـەزمان ژەنگاوی ئەکات و ئەیان خنکینی، وا چاکە خوی چاویك بە هەلبەسـتەکانی عەرەبی "حسـین مەردان"ی هونەری نویی زور نوی دا بخشـینی و لەگەل شـیعرەکانی جەواهیری شـاعیری شـیوە کونا بەراوەردیان بکا و بزانی کامیان ئەمرە کەلکی ژیانن و کامیان پەیمانی زورانبازیی ئادەمیزاد وژیانیان گرتوتە ئەسـتو؟))(ناکام،١٩٥٩، ل١٥-١٦) هەروەها دووبارە جەخت لەوە دەکاتەوە، کە ئەوە یەکێتی کێش و سـەروا نییە دەبێتە ڕێگر لەبەردەم شـاعیردا بۆ ئەوەی ئەوەی مەبەسـتێتی دەری ببڕێت، چونکە شـاعیر دەتوانێت بەو کێش و سـەروایەی لە شـیعری کلاسـیکدا هەیە مەبەسـت و بابەتی نوێ دەرببڕێت، بۆ بەڵگەی قسـەکانیش بەراورد لەنێوان شیعرێکی (هەژار موکریانی) و شیعرێکی (سالم)دا دەکات، کە بڕوای وایە ئەو شیعرەی هەژار لەسەر ڕێوشوێنی شیعرەکەی سالم نووسراوە، لە هەمان کاتدا مەبەستێکی نوێ و بابەتێکی تازەی خستووەتەڕوو، وەك دەڵێ: ((کەواتە بەجی هینانی فرمانی ژیان بەرامبەر بە خاك و گەل لەلایەن شـاعیرەوە، وەنەبی تەنها کیش و قافیە ریگای لی بگری یا پیشی بەرەللا بکا. ئەو شاعیرە بەرزەی بە ئەلماسەکانی تاجی پاشا ئەلی "فرمیسکی دانە دانەی هەتیوە هەلوەریوە" لە

وەزن و شیوەدا شوین "یارم لە پەردە دەرهات جامی شەرابی هینا" کەوتوە کە کون و تازەیی لە بابەتەکانیانایە، ئەگینا شـیوە و کیشـیان یەکە)) (ناکام،١٩٥٩، ل١٦) هەروەها ئەوەش ڕوون دەکاتەوە، کە حاجی قادری کۆیی لەسـەر هەمان ڕێوشـوێنی کلاسـیك ڕۆیشـتووە، شـیعرەکانی پابەندی بنەماکانی شـیعری کلاسـیکین، بەڵام ناوەرۆکی تازەی پێ دەربڕیون، ((جاری ئەبی ئەوە بزانین کە حاجی قادر شیوەییکی تازەی ئەوتوی بو شیعری کوردی دروست نەکردوە کە باری هەلبەستی نیشتمانی و کومەلایەتی ئاسان تر کردبی. ئەویش بی کەم و زیاد هەر لەسەر پیودانی شاعیرانی پیش خوی رویشتوە، تەنها ئەوەندە هەیە بابەتی هەلبەستەکانی حاجی قادر جیایە لەگەل ئەوانی پیش ئەوا. هیچ شیعریکی حاجی قادر نیە هاوکیشی لە دیوانی شاعیرەکانی پیشووترا نەبی، واتا حاجی قادر مەبەستیکی تازە بابەتی بەشیوەی کون وتووە)) (ناکام،١٩٥٩، ل٢١)

ئەگەرچی نووسەر پرسیاری ئەوە دەکات, کە شیعری نوێ بۆچی ئەوەندە دژی کێش و سەروا بێت، لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ بیروڕای (محەمەد سدیق عارف) دایە دەربارەی شیعری نوێ، بەتایبەتی لە جەخت کردنەوە لە واتای شیعرەکە، بەڵام ئەم بڕوای وایە ناکرێت شیعری نوێ بێ ئاواز بێت، ئەگەر هەندێکجار پابەندی جۆرە کێش و سەروایەکیش نەبێت ئاساییە، بەڵام نابێت شیعرەکەی بێ ئاواز بێت، وەك دەڵێ: ((بوچی ئەبی شیعری نوی ئەوەندە دوژمن بە وەزن و قافیە بی؟ بەلی ئەبی هەلبەستی نوی چەشنە دارشتن و لەرە و موسیقاییکی تایبەتی ببی، ئەبی هونەری ئەمرو کە هاتە سەر نوسـینی شـیعر هەمو هوش و هەسـتی بخاتە سـەر ئەو ئامانجەی خوی بو ئامادە کردوە و ئیتر بەبی خەفەت قافیە لەپیناوی مانادا بشـیلی و تەنانەت هەندی جار بوی هەیە قیروسـیا لە کیشـیش بکات، بەلام هەرگیز ریگەی ئەوەی نادریتی نوسـینەکەی موسـیقای نەمینی)) (ناکام،١٩٥٩، ل٢٤-٢٥) نووسـەر لێرەدا ئاماژە بۆ خاڵێکی گرنگ دەکات، کە هاوشـێوەی بیروبۆچوونەکەی (مارف خەزنەدارە) ئەویش ئەوەیە: شـیعر دەکرێت خاوەنی ئاواز بێت و پابەندی کێش و سـەرواش نەبێت، کە بەبۆچوونی ئێمەش بۆچوونێکی زۆر تەواوە، چونکە چیتر شاعیر پێویستی بە کێش و سـەروا نەبوو بۆ دانانی شیعر، بەڵکو پشتی دەبەست بە ئاوازی ناوەوە و ئاهەنگی وشەکان بۆ دانانی شیعر.

بەگشـتی بۆچوونەکانی نووسـەر زیاتر بەرگری کردنە لە یەک ڕەنگی کێش و یەکێتی سـەروا، هەروەها دەیەویت ئەوە بسـەلمێنێت، کە شـاعیر دەتوانێت بەم کێش و سـەروایە واتای نوێ بگەیەنێت و بەشـێک لە شـاعیرانیش ئەم کارەیان کردووە. لێرەدا نووسـەر بۆچوونەکانی گونجاو نین، چونکە شـیعری نوێ پێویسـتی بە ئاوازێکی نوێ هەبوو تا لەگەڵ گیانی سـەردەمدا بگونجێت، بەڵام ئەو بۆچوونەی زۆر لەجێگەی خۆیدایە، کە ئاوازی شـیعر و کێش و سـەروا لە یەکتری جیاکردووەتەوە و بڕوای وایە دەکرێ شیعر ئاوازی هەبێت بەبێ پەیڕەوکردنی کێش و سەروا.

(مارف خەزنەدار) لە سـاڵی (١٩٦٢) لە (ئەکادیمییەی زانسـتی سـۆڤیەت لە لینینگراد) گوتارێکی دەربارەی کێش و سـەروا بەناوی (کێش و قافیە لە شـیعری کوردیدا) نووسـیوە و هەر هەمان سـاڵ بەشـێوەی کتێب لە (عێراق) بڵاوی کردووەتەوە. ئەم گوتارە توێژینەوەیەکی زانسـتییە دەربارەی کێش و سـەروای شـیعری کوردی. نووسـەر لە بەشـی یەکەمی گوتارەکەیدا بەشێوەیەکی گشتی باسی کێشی شیعر و جۆرەکانی و مێژووی کێشی شیعر و ئەو کێشانەی لە شیعری کوردیدا بەکارهاتوون دەکات، کە بریتین لە کێشی عەرووز و کێشی بڕگەی خۆماڵی. نووسەر سەرەتا پێناسەی کێشـی شـیعری دەکات، پاشـان باسـی بنەڕەتی کێش دەکات، کە بڕگەیە و ئەوە دەخاتەڕوو، کە هەر دێڕە شـیعرێك لە چەند بڕگەیەك پێکدێت، هەروەها باس لە بڕگەی کورت و درێژ و چۆنیەتی پێکهاتنیان دەکات. دواتر باسـی مێژووی کێشی شیعری زمانە هیندۆ-ئەوروپییەکان دەکات، هەر لە کتێبی ئاینی ڤیداوە تا دەگاتە زمانی سانسکریتی و یۆنانی کۆن و لاتینی و لە زمانی پەهلەویشدا، پاشان بەوردی باسی کێش لە کتێبی ئاینی ئاڤێستادا دەکات و کێشی سەرجەم

بەشەکانی ئەم کتێبە ئایینییە دیاری دەکات و دەیانبەستێتەوە بە کێشی شیعری کوردییەوە، وەك دەڵێ: ((لە پاش ئەم پیشان دانە، وە روون کردنەوەی هەندی راستی لە بابەت کیش و جوری هیجا و ژمارەکانی هیجا و دیرە شیعرەکانی ئاویستا و هەندی لە زمانە کونەکانی هیندو-ئەورووپایی کە دوور و نزیك زمانی کوردی پەیوەندی پییانەوە هەیە))(مارف خەزنەدار،١٩٦٢، ل١٤) هەروەها دەڵێ: ((ئەم پیشان دانە شتیکی بە کەلکە بو دوزینەوەی بناغەی کیشی شیعری کوردی، بناغەییکی خومالی، بەلام وانەبی شیعری کوردیش، ئەوەی لە بەردەستمان دایە، هەر لەسەر ئەم بناغە خومالی‌یە دامەزرابی، بەلکو کیشیکی بیگانەشی کە عەرووزی عەرەبی‌یە تەئسیری تی کردووە، وە بو ماوەییکی زور دەوریکی گرنگی بووە لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، وە ئەم دەورە تا ئیستاش هەرماوەتەوە لەلای هەندی لە شاعیرانی کورد))(مارف خەزنەدار،١٩٦٢، ل١٥)

نووسەر لە تەوەرێکی تری گوتارەکەیدا باسی کێشی شیعری عەرەبی و مێژووی دۆزینەوەی ئەم کێشە و بنەڕەتە سەرەکییەکانی و دەریاکانی ئەو زەحافانە دەکات بەسەر ئەم کێشەدا دێن و بڕوایشی وایە ئەم کێشە لەگەڵ بنەڕەتەکانی زمانی کوردیدا ناگونجێت، وەك دەڵێ: ((ئەتوانین لیرەدا بگەینە ئەنجامیك ئەویش ئەوەیە، کە کیشی عەرووز ئەگەرچی بو زمانی عەرەبی دەست ئەدا، بەلام کەلکیکی ئەوتوی بو زمانی کوردی و فارسی نییە، بویە ئەبینین هەر لەکونەوە عەجەمەکان بەحری تازە و زحافی تازەیان داهیناوە، چونکە هەرچەند کردویانە هەر زمانەکەیان بەسەر ئەم دەستوورانەدا زال بووە، جگە لە دەست کاری لە دەنگی تیپەکاندا کراوە لەو کاتەی شیعرەکانیان خویندوتەوە، بو ئەوەی لەگەل بەحریك لە بەحرەکانی عەرووز لەتای ترازوودا بوەستی))(مارف خەزنەدار،١٩٦٢، ل٢١) هەروەها نووسەر باسی کێشی پەنجە و بنەماکانی دروستبوونی و هیجای کورت و درێژ دەکات. پاشان دێتە سەر کێشی شیعری کوردی و بەوردی باس لەو کێشانە دەکات، کە لەشیعری کوردیدا بەکارهاتوون، کە بریتین لەکێشی عەرووزی عەرەبی و کێشی پینجەی خۆماڵی، لەکێشی عەرووزیدا دەڵێت: ((ئیمە ئەگەر بە زور بمانەوی کیشی عەرووز بو کیشی شیعری تازەش بەکاربهینین ئەتوانین بە زور بیسەپینە سەری، وەکو کراسیکی تەسك لەبەر پیاویکی قەلەو بکەین، یا بە پیچەوانە، هەروەها ئەتوانین شیعری کە ناومان ناون عەرووزی لەرووی کیشەوە بەهیجای خومالی بکیشین))(مارف خەزنەدار،١٩٦٢، ل٢٩) هەروەها کێشی پەنجە دەبەستێتەوە بەکێشی فۆلکلۆری کوردییەوە و نموونەی گۆرانی و بەیت و لاوك و حەیران و نموونە لەکتێبی ئاینی یەزیدییەکان دەهێنێتەوە بەمەبەستی سەلماندنی ڕەسەنی ئەم کێشە و گونجانی لەگەڵ زمانی کوردیدا.

نووسەر لە تەوەرێکی تری گوتارەکەیدا باسی شیعری نووسراوی کوردی دەکات کە بە (شیعری هونەری تازە) ناوی دەبات و کێشی ئەم جۆرە شیعرە بۆ دوو جۆر دابەشدەکات: ((شیعری یەك کیشی، وەك کیشی گورانی و هەندی لە بەیتەکات، دووەمیان شیعری کیشی خومالی رەنگاورەنگ وەکو لاوك و حەیران و هەندی لە بەیتەکان))(مارف خەزنەدار،١٩٦٢، ل٤٤) ئەوەی جێگای سەرنجە نووسەر لە شیعری یەك کیشی خومالی هەوڵ دەدات شیعری شاعیرانی کلاسیك بەپێی بنەماکانی کێشی پەنجەی خۆماڵی لێکبداتەوە، نووسەر شیعری (ساقی لە پەردە دەرهات جامێ شەرابی هینا)ی (سالم) و شیعری (دەریایی حوسن و نازی مەوج و حوبابی هێنا)ی (حەمدی) هێناوە و دەربارەیان دەڵێ: ((ئەم شیعرانە بە ترازووی عەرووز ئەکیشرین، بەلام گەلی بە کەلکە هەندیکی تریش لییان ورد ببینەوە بلیین هەردیرە شیعریك لەم قەسیدەیەدا "١٤" هیجایە، وەستان لە ناوەراست دایە وەکو بەشی چوارەمی گاتەی ئاویستا، کە هەر شیعریکی "١٤" هیجایە وە وەستان لە ناوەراست دایە "٧+٧" ئەمە لەلاییك، لە لاییکی ترەوە ئەتوانین هەر دیرە شیعریکی ئەم قەسیدەیە بکەین بە دوو دیرە شیعر، ئەو کاتە هەر دیرە شیعریك ئەبیتە "٧" هیجا، واتە کیشی "٧" هیجایی کە لە پەهلەویدا هەیە، یاخود کیشی گورانی کوردی))(مارف خەزنەدار،١٩٦٢، ل٤٤-٤٥) هەروەها نووسەر

شــیعری (لی عەندەلیب و بلبلین – ڕوژ هاتە بورجا ســونبولین)ی مەلای جزیری و شــیعری (تكانی ئابرووی چەمەن/ بەرووی ئابدارەوە)ی زێوەریشی بەهەمان میكانیزمی شیعرەكەی (سالم) و (حەمدی) لێكداوەتەوە. بەڵام بەبڕوای ئێمە كێشانی ئەم شیعرانە بە كێشی پەنجەی خۆماڵی لە جێگەی خۆیدا نییە، چونكە ئەم لێكدانەوانە بۆ شیعری كلاسیكی هەر وەك ئەو كراســە تەسـكە وایە، كە بیكەیتە بەر كەسـێكی قەڵەو، چونكە بەهەر كێشـێك جگە لە كێشـی عەرووزی عەرەبی ئەم شـیعرانە بكێشـین لەنگ دەبێت و تەواو دەرناچێت. نووســەر لە كێشـی ڕەنگاو ڕەنگی خۆماڵیدا نموونەی شــیعری شــاعیرانی نوێی كوردی هێناوە، كە لە یەك شــیعردا چەند كێشــێكی جیاوازیان بەكارهێناوە و بڕوای وایە بەكارهێنانی ئەم شــێوازەی بەكارهێنانی كێش ڕەگوڕیشــەیەكی كۆنی هەیە و لە لاوك و حەیران و هەندێ بەیتەكاندا بەكارهاتووە.

نووسەر لەتەوەری سەروادا، سەرەتا پێناسەی سەروا دەكات و بڕوای وایە سەروا بنەڕەتێكی سەرەكی پێكهێنانی ئاوازی شـیعری كوردییە، وەك دەڵێت: ((قافیە مەرجیكی گرنگ و پیویسـتە بو شـیعری كوردی، شـیعری كوردی ئەوەی لەژیر دەســتمان دایە، هیچ یەكیكی ئەم مەرجەی فەراموش نەكردووە، جا ئایا قافیە هەر لە بنجدا مەرج بووە بو شیعری كوردی؟ یا ڕوویداوە؟))(مارف خەزنەدار،١٩٦٢، ل٥٦) نووسەر بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە باسی زۆربەی زمانە كۆنە جیهانییەكانی، وەك (هیندۆ-ئەوروپی، ســانســكریتی، یۆنانی، لاتینی، هیندۆ-ئێرانی، ئینگلیزی كۆن و شــیعری فۆلكلۆری ڕووســی) كردووە، كە شــیعر لە هەموویاندا بێ ســەروا بووە و قســەیەكی (خواجە نەسـیری توس)یش دێنیتەوە كە قافیە بە موڵكی عەرەب دادەنێت و نەتەوەكانی تر لە عەرەبیان وەرگرتووە، پاشــان دەڵێ: ((بو وەرام دانەوەی پرسـیاری بوون و نەبوونی قافیە لە شـیعری كوردیدا، دیارە كاریكی گەلیك قورســە، چونكە ئەو شـیعرە كوردییەی لەژیر دەستمان دایە هەمووی قافیەی هەیەو وەهیچ شیعری كونی كوردی ئەوتوشمان لەژیر دەستدا نییە كە قافیەی نەبی، بەلام لەگەل ئەوەشدا ئەتوانین بلیین: ئەگەر لە زمانە كونەكانی هیندو-ئەورووپایی و هیندو-ئیرانیدا قافیە نەبووبی، وە ئیسـتا كە ئەوەی ئەم زمانانە قافیەییكی تایبەتییان هەیە، كە لە قافیە خوماڵییەكەی كوردی ئەكا، لەوانەیە لە كوردیشدا نەبووبی! وەكو شیعری ئەو زمانانە گورابی و پیش كەوتبی تا هاتبیتە سەر ئەو قافیە خوماڵییەی كە ئیسـتاكە هەیەتی))(مارف خەزنەدار،١٩٦٢، ل٥٧) ئەوەی جێگەی ســەرنجە ئەوەیە، كە ناكرێت بە گومان و لەوانەیە بڕیار لەسەر بنەمایەكی گرنگی شیعری كوردی وەك (سەروا) بدرێت، لەكاتێكدا هیچ بەڵگەیەك نییە لەسەر بێ سەروایی شـیعری كوردی لە كۆندا، هەروەها نووسـەر دەیەوێت ئەو شـیعرانەی بە كێشـی عەرووز نووسـراون بەكێشـی پەنجە لێكبداتەوە و بەڵگەی بۆ دەهێنێتەوە بۆ ئەوەی بیسـەلمێنێت ئەم كێشـانە خۆماڵین، كەچی لەلایەكی ترەوە كار لەسـەر ئەوە دەكات گومان لەسەر سەروای شیعری كوردی دروست بكات و بڵێت لە بێگانەوە وەرمانگرتووە!. نووسەر سەروای شیعری كوردی دابەش دەكات بۆ (یەكێتی سەروا) و (سـەروای ڕەنگاوڕەنگ)، كە ئەمیش لە دوو جۆر پێكدێت (جووت ســەروا) و (ســەروای خۆماڵی) نموونەی شــیعرییان بۆ دەهێنێتەوە و هەروەها باســی پاش ســەروا و چۆنییەتی پێكهێنانی لەشیعری كوردیدا دەكات.

ئەم گوتارەی مارف خەزنەدار یەكێكە لە گوتارە بەنرخەكان و لە سەردەمی خۆیدا سوودێكی باشی هەبووە، چونكە بەشێوەیەكی زانستی قسەی لە كێش و سەروا كردووە و شیكردووەتەوە و نموونەی شیعری لە ئەدەبی كوردی بۆیان هێناوەتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشـدا بەدەر نییە لە كەموكوڕی، چونكە دەیەوێت ئەوە بسـەلمێنێت كە دەتوانین شـیعری كلاسیكی كوردی بەكێشی پەنجەی خۆماڵی لێكبدەینەوە، كە ئەمەش كارێكی نەگونجاوە، هەروەها لەباسی سەرواشدا بە گومان دەیەوێت بڵێت كە شیعری كوردی لە كۆندا سەروای نەبووە و لە شیعری عەرەبییەوە وەری گرتووە.

عەلائەدین سەجادی لەساڵی (١٩٦٨) لە کتێبی (ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی)دا گرنگی بە ئاوازی شیعر؛ بەتایبەتی کێش و سەروا داوە و بە بنەمای سەرەکی پێکهێنانی ئیستاتیکای شیعری داناوە. نووسەر بڕوای وایە کێش و سەروا بنەمای سەرەکی شیعرە و هەر شیعرێکیش کێش و سەروای تێدا نەبێت، ئەوا شیعرییەتی خۆی لە دەست دەدات و بە شیعر دانانرێت، وەک دەڵێ: ((ئەگەر هۆنراوێک خاڵی بێ لەو پەردە رواڵەتییە کە عەرووزە بۆ هەندێ هۆنراو، وەیا ژمارەی پەنجە و سەروایە بۆ هەندێکی تر، ئەوە لە هۆنراویی دەرچووە))(عەلائەدین سەجادی، ١٩٦٨، ل٣٢٩) بەمجۆرە نووسەر لە چارەکی سێیەمی سەدەی بیستەم هێشتا ئاوازی شیعری دەبەستێتەوە بە کێش و سەرواوە، کە پێویستە شیعر کێش و سەروای هەبێت، لە کاتێکدا لەو سەردەمەدا بۆچوونی نوێ هاتبوونە ئاراوە دەربارەی ئاوازی شیعریی، کە پێویست بوو نووسەر سوودی لێ وەگرتبان و گرنگی پێیان بدایە.

نووسەر لە باسی (حاجی قادری کۆیی)دا لێکدانەوە بۆ شیعری (تا یک نەکەون قەبیلی ئەکراد) دەکات و ئەوە دەخاتەڕوو، کە ئەم شیعرە لەڕووی کێشەوە، ئەگەرچی عەرووزی عەرەبییە، بەڵام لە هەندێ شوێندا لەم کێشە لایداوە، چونکە شاعیر زیاتر مەبەستی گەیاندنی پەیامەکەیەتی، وەک دەڵێ: ((ئەگەر سەیری عەرووز بکرێ ئەم پارچە هۆنراوەیە لەگەڵێ شوێنا پێچەوانەی ئەو زانیارییەی تێدا هەیە، بەڵام هۆنەر ویستوویە نیازی خۆی دەرببڕێ، وە نیازی بەم هۆنراوانەشی دەربڕینی بیروباوەڕریەتی نەوەک دروستکردنی هۆنراو؛ واتە بیروباوەرر بە هۆنراو دەرببڕێ – کە نوختەی کرۆکی بیروباوەررەکەیە- هۆنراو بڵێ بۆ هۆنراو و دەربڕینی باوەرر لە پایەی دووەما بێ بەچاو هۆنراوەکەوە!))(عەلائەدین سەجادی، ١٩٦٨، ل٢٩٨) هەروەها لە بابەت سەرواشەوە، ئەوە دەخاتەڕوو، کە شیعرەکە بە تەواوی پابەندی بنەماکانی سەروا نەبووە، ئەمەش هەر لەبەرئەوەی گەیاندنی بیرەکەی بەلاوە گرنگ بووە، نەک پابەندبوون بە سەرواوە، وەک دەڵێ: ((هەروەها مەبەستی نەبووە سەروا تەواو بێ یا تەواو نەبێ، وەکوو ئەمە بەتایبەتی لە هۆنراوەی پێنجەم و سیانزەهەمدا دەرئەکەوێ؛ لە هۆنراوەی پێنجەمدا دوو ووشەی - مەردن و کردن - کە کردوونی بە سەروا بە سەروا بۆ دوایی هاتنی هەردوو نیوە هۆنراوەکە، ئەمە بەچاو سەرواوە تەواو نییە، چونکە لە – میم و کاف – ەکەدا بزووتن گۆررا! ئەمە بۆ سەروا زیانی هەیە. وە یا لە هۆنراوەی سیانزەهەمدا دوو ووشەی – نەیانکرد و هەموو مرد - پێچەوانەی یاسای سەروایە!))(عەلائەدین سەجادی، ١٩٦٨، ل٢٩٨) نووسەر بۆچوونەکانی تەواون دەربارەی شیعرەکەی حاجی، چونکە شاعیر نە بەتەواوی پابەندی بنەماکانی کێشی عەرووز بووە، نە پابەندی بنەماکانی سەرواش بووە.

نووسەر لە باسی (شێخ نوری شێخ ساڵح)دا شیکردنەوە بۆ شیعری (لەناو شەپۆلی غەما سەر نگون و بێ ئارام) کردووە و ئەوە ڕووندەکاتەوە، کە شاعیر گرنگی زیاتری بە واتا داوە وەک لە بنەما هونەرییەکانی شیعر و هەر ئەمەش وایکردووە گرنگی بە ڕێکخستنی وشە نەدات بۆ بەرجەستەکردنی سەروا، وەک دەڵێ: ((شێوەکەی لە پلەیەک دایە کە گوزارەی پێش ووشە خستووە؛ واتە ئەو ڕێختەی کە هۆنەرانی تر لە ریزکردنی ووشەدا بەکاریان ئەهێنا بۆ هێنانەوەی سەروا ئەم ئەوەی نەکردووە))(عەلائەدین سەجادی، ١٩٦٨، ل٣١٧) هەروەها ئەم گرنگی نەدانەی شاعیری بە سەروا بە کارێکی نوێ و باش داناوە، بەتایبەتی؛ کە کاری نەکردووەتە سەر لایەنی ئیستاتیکی شیعرەکە و شیعرەکە جوانییەکەی لەدەست نەداوە، وەک دەڵێ: ((لەمەش زیاتر ئەو هۆنراوانە کە تا ئەم سەردەمە هەبوون زۆر بەسترابوون بە سەرواوە، ئەم خۆی لەو بەستنەوەیە رزگار کردووە و هۆنراوەکەشی تێک نەچووە))(عەلائەدین سەجادی، ١٩٦٨، ل٣١٧) هەروەها نووسەر جەخت لەوەش دەکاتەوە، کە شاعیر جگە لەوەی خۆی نەبەستووەتەوە بە بنەماکانی کێش و سەرواوە، لە هەمان کاتدا خۆی نەبەستووەتەوە بە هیچ قاڵبێکی شیعری کلاسیکەوە، بۆیە دەڵێ: ((لە داررشتنی هۆنراوەکانا بەرانبەر بە زانیاری عەرووز و سەروا ئەتوانین بڵێین ئەم پارچەیە هیچ یەک لەو رێگایانەی نەگرتووە کە زانایانی

هۆنراو لەبارەی ترۆمەوە دایان ناوە، بەڵکو ئەمانە هەرچەند لە رواڵەتا وەکوو تەرجیع بەندێکی پێنج خشتەکی و شەش خشتەکی وانە، بەڵام لەو یاسایەش لای داوە، چونکە سەرواکان لەسەر ئەو دەستوورە کە ئەویستریێ نەهێنراونەتەوە))(عەلائەدین سەجادی، ١٩٦٨، ل٣١٨) پاشان ئەم بۆچوونەی ڕوونتر دەکاتەوە و دەڵێ: ((تەماشا ئەکەی لە پارچەی یەکەم دا سەروای نیوە هۆنراوەی یەکەم و پێنجەم لێک نزیکن، لەهی دووهەمدا ئەگۆڕرێ؛ هی دووەم و پێنجەمی کرد بەیەک، لەهی سێهەم دا دیسان گەڕرایەوە بۆ یەکەم و پێنجەم، لەهی چوارەم دا بۆ دووەم و شەشەم))(عەلائەدین سەجادی، ١٩٦٨، ل٣١٨) کەواتە ناکرێت بگوترێت کە شێخ نوری وازی لەسەروا هێناوە، بەڵکو لە جۆر و شێوازی تایبەتمەندییە نەریتییەکانی سەروا لایداوە. لەکۆتاییدا نووسەر ئەم شیعرەی شاعیر بە نموونەیەکی شیعری نوێ و داهێنەرانە دادەنێت لە ئەدەبی کوردیدا و پێی وایە یەکەم کەسە لە ئەدەبی کوردیدا ئەم تازە گەرییەی خوڵقاندووە، بەناڕاستەوخۆش ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە لەم کارەیدا سوودی لە تۆفیق فیکرەت وەرگرتووە، وەک دەڵێ: ((گرتنی ئەم جۆرە رێگایە بۆ هۆنراوەی کوردی لە رۆژهەڵات دا تا ئەو پەرری تازەیی تازەیە، مەگەر تۆفیق فیکرەت ئەم رچەیەی شکاندبێ)) (عەلائەدین سەجادی، ١٩٦٨، ل٣١٨) بەبڕوای ئێمە شاعیر لەم شیعرەدا داهێنانی ئەنجام داوە و کێش و سەروای بە شێوازێکی جیاواز بەکارهێناوە و پابەند نەبووە بە یەک قاڵبی شیعری کلاسیکەوە، هەربۆیە بۆ سەردەمی خۆی تەواو تازەبوو. ئەگەرچی (ئەحمەد تاقانە) لە کتێبی (تۆفیق فیکرەت و شاعیرە نوێخوازەکانی کورد)دا ئەوەی سەلماندووە، کە بەشێکی ئەم شیعرە وەرگێرانی ڕاستەوخۆی شیعری (پاشادقچە) تۆفیق فیکرەتە.(بڕوانە: ئەحمەد تاقانە،٢٠٠١،ل٢٩-٣٣) بەڵام هیچ لەو ڕاستییە ناگۆڕێت، کە ئەم شیعرە وەرچەرخانێکی دیارە لە شیعری کوردی ئەو سەردەمەدا و هەوڵێکە بۆ گۆڕینی سەروای نەریتی و قۆناغەکە وەك قۆناغێکی گواستنەوەی شیعری وایخواستووە، کە دواتر سەروای خۆماڵی و هەمەڕەنگ جێگای گرتەوە.

نووسەر لەباسی (گۆران)یشدا شیعری (ئافرەت و جوانی)ی شاعیری وەک نمونەی جوانی و ئیستاتیکا هێناوەتەوە، نووسەر ئەوە دەخاتەڕوو، کە شیعرەکانی گۆران تازەن، بەڵام تازەیی شیعرەکانی گۆران بەهۆی دەستبەرداربوونی لە کێش و سەروا نییە، چونکە ئەم شیعرە هەم پاندی کێشە، هەم پابەندی سەرواشە، لەگەڵ ئەوەشدا لە شیعرە تازە و جوانەکانی شاعیرە، وەک دەڵێ: ((ئەگەر یەکێ بڵێ: هۆنراوەکانی گۆران تازەیە چونکە خۆی لە کۆت و زنجیری عەرووز و سەروا رزگار کردووە. ئەم قسەیە بۆ ئەو کەسە ناچێتە سەر، چونکە ئەمە یەکێکە لە پارچە هۆنراوەکانی گۆران کەچی بە گوزارەی تێکراییی هەم عەرووزی تێدایە هەم سەروا. ئەوەندە هەیە ئەوەی کە بە سەرزارەکی بە عەرووزی ناو ئەبەین لە راستی دا ژمارەی پەنجەیە، سەرواشی بێ شکە تێدایە))(عەلائەدین سەجادی، ١٩٦٨، ل٣٢٩) پاشان دەیەوێت ئەو بیرە بخاتەڕوو، کە دەشێت شیعر تازەبێت و پابەندی کێش و سەرواش بێت، بۆیە دەڵێ: ((کەوابوو تازەبوونی هۆنراوێک ئەوە نییە کە عەرووز و سەرا، وەیا ژمارەی پەنجە و سەروای تێدا نەبێ، بەڵکو ئەوەیە لە رێچکەدا، لە بیردا، لە ئەندێشەدا لە نیازدا، لە زنجیرەکەدا تازە بێ. ئەم هۆنراوانەی گۆران ئەمانەی هەموو تێدا هەیە لەگەڵ ژمارەی پەنجە و سەرواش دا))(عەلائەدین سەجادی، ١٩٦٨، ل٣٢٩) ئێمەش دەتوانین بڵێین: ئەم شیعرەی گۆران یەکێکە لە شیعرە جوان و بەرزەکانی شاعیر، کە نموونەیە بۆ تازەگەری لە سەردەمی خۆیدا، لەهەمان کاتدا پابەندی کێش و سەرواش بووە.

بۆچوونەکانی عەلائەدین سەجادی بەشێوەیەکی گشتی ئاوازی شیعر دەبەستێتەوە بە کێش و سەرواوە، هەوڵیشی داوە بە هێنانەوەی نموونەی شیعری شاعیرانی کورد ئەم بۆچوونەی بسەلمێنێت، بەڵام بە بڕوای ئێمە ئەم بۆچوونەی

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

لە جێگای خۆیدا نەبووە، چونکە ئاوازی ناوەوەی شیعریش ڕەگەزێکی سەرەکی پێکهێنانی مۆسیقای شیعرە، کە نووسەر نە باسی کردووە نەگرنگی پێنەداوە.

ئەنجامەکان

لە توێژینەوەکەماندا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١- ئاوازی شیعر ڕەگەزێکی بنەڕەتی پێکهێنانی ئیستاتیکای شیعرە. نووسەرانی کورد گرنگییەکی زۆریان پێداوە و بەشێک لە گوتارەکانیان بۆ تەرخانکردووە و ئەم لایەنە زۆرترین مشتومڕی لەنێوان نووسەراندا دروست کردووە.

٢- زۆربەی نووسەرانی کورد ئاوازی شیعریان بەستووەتەوە بە کێش و سەراوە و لەو بڕوایەدا بوونە، کە پێویستە شیعر پابەندی کێش و سەروا بێت بۆ بەرجەستەکردنی ئاواز و هەر شیعرێک پابەندی کێش و سەوا نەبێت لە شیعر دەردەچێت.

٣- بەشێك لە نووسەران داوای دەستبەرداربوونی ئاوازی شیعری کلاسیکی کوردییان کردووە و بڕوایان وایە لەگەڵ چێژی ڕۆحی کورددا ناگونجێت، داوای گەڕانەوە بۆ ئاوازی خۆماڵی کوردییان کردووە، کە ئاوازی شیعری فۆلکلۆری کوردییە.

٤- بەشێك لە نووسەران ئەوەیان ڕوونکردووەتەوە، کە ئاساییە شاعیر دەستکاری کێش و سەروا بکات و چۆنی بوێت لە شیعرەکانیدا بەرجەستەی بکات، بەڵام نابێت بە یەکجاری دەستبەرداریان بێت.

٥- بەشێك لە نووسەرانیش بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئاماژەیان بۆ ئاوازی ناوەوەی شیعر کردووە، کە کێش و سەروایان لە ئاوازی شیعر جیاکردووەتەوە یان بە بەشێک لە ئاوازی شیعریان داناوە، کە شاعیر دەتوانێت دەستبەرداریان بێت و شیعری جوانیش بنووسێت، بەو مەرجەی مۆسیقای شیعرەکە بپارێزێت.

سەرچاوەکان

١- ئاریز (١٩٦٣)، ناخی سروشت سەرچاوەی هەستی گوران، ڕ. کوردستان، ژ.١٩٧, تاران

٢- ئاسۆ عومەر مستەفا (٢٠٠٩)، بەها ئیستاتیکییەکانی شیعر لای پیرەمێرد و شێخ نوری شێخ ساڵح و گۆران، چ١، چاپخانەی خانی، دهۆك

٣- ئەحمەد تاقانە (٢٠٠١)، تۆفیق فیکرەت و شاعیرە نوێخوازەکانی کورد، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر

٤- پەرێز سابیر (٢٠٠٦)،ڕەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر

٥- پیرەمیرد (١٩٤٣)، شیعری پوشیدە، گ. گەلاوێژ،ژ١٠، ساڵی ٤، سلێمانی

٦- تاهیر هاشمی (١٩٤٣)، بیسارانی ، گ. گەلاوێژ،ژ٢، ساڵی٤، سلێمانی

٧- حسێن عارف (٢٠١١)، نووسینەکانم لەبواری ڕەخنە و لێکۆڵینەوەدا،چ١، چاپخانەی ئاراس، هەولێر

٨- دڵشاد عەلی محەمەد (١٩٩٨)، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا

٩- ڕەفیق حلمی (١٩٤١)، شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی یەکەم،چ١، بەغدا

١٠- ڕەفیق حلمی (١٩٥٦)، شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی دووەم،چ١، بەغدا

١١- سەلام (١٩٥٨)، دیوانی سەلام، چ١، چاپخانەی تەمەدون، بەغدا

١٢- شێخ نوری شێخ ساڵح (١٩٢٦)، ئەدەبیات، ڕ. ژیان، ژ٢٧، سلێمانی
١٣- شێخ نوری شێخ ساڵح (١٩٢٦)، ئەدەبیات، ڕ. ژیان، ژ٣٢، سلێمانی
١٤- شێرکۆ بێکەس، ئەزموون (١٩٨٥ - ٢٠٠٠)، ئا: یاسین عومەر،دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠١
١٥- علی یونس (١٩٨٥)، النقد الادبی و قضـایا الشـکل الموسـیقی فی الشـعر الجدید، الهیئة المصـریة العامة للکتاب، مصر
١٦- عەلائەدین سەجادی (١٩٦٨)، ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی، چ١، چاپخانەی مەعاریف، بەغداد
١٧- فایەق بێکەس(١٩٤٣)، م.کاردوخی لە تای تەرازوی شعردا ، گ. گەلاوێژ، ژ٩، ساڵی٤، سلێمانی
١٨- فایەق بێکەس(١٩٤٤)، پیشکەشی ماموستا أ.ب.هەوری ، گ. گەلاوێژ، ژ٥، ساڵی٥، سلێمانی
١٩- فایەق بێکەس(١٩٤٤)،سەرنجدانی لە ئەدەبیاتی مەنگوڕی، گ. گەلاوێژ، ژ٧، ساڵی ٥، سلێمانی
٢٠- مارف خەزنەدار (١٩٦٢)، کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، چاپخانەی ئەلوەفاء، بەغدا
٢١- محەمەد ساڵح دیلان(1996)، بارانی سلێمانی، ئا: ئومێد ئاشنا، بەشی دووەم
٢٢- محەمەد ڕەسوڵ هاوار (٢٠٠٨)، سەرجەمی بەرهەم ــــ وتارە کوردییەکان، ئا: ڕەفیق ساڵح، چ١، چاپخانەی شڤان، سلێمانی
٢٣- محەمەد ئەمین کاردۆخی (١٩٤٣)،وەلامی لیکولینەوە ، گ. گەلاوێژ، ژ١١، ساڵی ٤، سلێمانی
٢٤- مەعروف بەرزنجی (١٩٥٨)، کون و تازە لە شیعرا، گ. شەفەق، ژ١٠،ب ١، ساڵی ١، کەرکوك
٢٥- میرزا مارف (١٩٤٣)،بو ماموستای زور گەورە جەنابی پیرەمیرد، گ. گەلاوێژ، ژ١١، ساڵی٤، سلێمانی
٢٦- ناکام (١٩٥٩)، هونراوەی نوێ،چ١، چاپخانەی کامەران، سلێمانی
٢٧- هەژار(١٩٦٠)، ئەدەبی کوردی سەر بەرەوژیرو دەروا ، گ. روناهی، ژ ١، ساڵی ١، بەغدا
٢٨- هیوا (١٩٦٣)، بەسەرهات و شوینەواری ماموستا گوران، ڕ. کوردستان، ژ.١٩٧, تاران